

ERDÉLYI MUZEUM

XXI. kötet.

1904.

2. füzet.

Reformeszmények hazai tanügyünk terén 1846-ban.

(Első közlemény.)

Az 1848-iki egyetemi reformot, valamint az 1849-ki, hazánk tanügyét is szervező „Organisations-Entwurf“-ot igen könnyen úgy foghatjuk fel, mint az ausztriai, a bécsi hullámnak hazánkra, Budapestre való egyszerű átesapását.

E felfogás téves. Hazai tanügyünk, nevezetesen a reformatio óta, az ausztriaiától más irányú fejlődést mutat, a mennyiben a jesuitizmussal szövetkező Habsburgok hazánkban még sem voltak képesek úgy, mint Ausztriában a protestantizmust és ennek iskoláit kiirtani és elpusztítani. A protestantizmus az ő iskoláiban az autonomikus egyház veteményes kertjét látta s már csak azért is ez iskolákban — jóllehet az oktatásra ez időben náluk is az emlékezés és a tekintély járma nehezedett — mégis szabadabb szellem lengett. — Arról sem szabad továbbá megfeledkezni, hogy a magyarországi protestánsok már csak azért sem zárkózhattak el oly annyira a külföldi szellemélet hatása elől, mint az ehhez földrajzilag közelebb fekvő Ausztria, mivel theologusaik és így tanáraik is, minden tilalom ellenére, mégis felkeresték a külföldi egyetemeket s így elhozták innen is a gondolkodás szabadságán nyugvó egyetemi életnek szellemét.

Igy értjük, hogy az a németországi egyetemi eszmény, mely következményei szerint túl is hajtván, egy csapásra átalakította 1848-ban a bécsi egyetemet, hazánkban is oly fogékony és értő talajra talált¹; s így értjük azt is, hogy az ausztriai absolutizmus által reánk erőszakolt, a tudomány önálló voltának elismerésén nyugvó Organisations-Entwurf is — minden

¹ L. „A magyar nemzeti egyetem keletkezéséről“ írt dolgozatomat. Schneller: Paedagogiai dolgozatok I. 293—329 l.

politikai ellentét és ellenszenv daczára is — mélyen és marandó módon határozta meg hazai tanügyünket.

Hogy ezen kettős tanügyi reformot megelőzőleg már is éltek hazánkban a tanügyi téren is ezen reform eszméi: ezt szeretném jelen dolgozatomban bemutatni. Hazai folyóiratainkhoz fordulok és pedig a „Pesti Hírlap“ és a „Protestans egyházi és iskolai lap“-hoz, mint olyanokhoz, a melyekben amaz időben a haladó köztudat legtisztábban nyert kifejezést. Kiragadom pedig e lapoknak 1846-iki évfolyamát, mivel ezen év volt a németországi tanügyi reformmozgalmaknak classicus eszten-deje, s mivel nevezetesen hazai tanügyünkre nézve éppen ezen év bír különös fontossággal azért, mivel ezen évben gyűltek egybe első ízben a magyarországi protestans oktatók közös tanácskozmányra Pesten aug. hó 10-én.¹ Hogy Luther halálának

¹ L. ezen gyűlésről a „Protestans egyh. és iskolai lap“-nak 1846. évf. aug. 16-ról kelt 33-dik számát és a „Pesti Hírlap“-nak aug. 13-ról, de kül. szept. 1-ről kelt számát. Az utolsó számban a cikket maga Tavasy Lajos írta. Teichengraeber (Tavasy) Lajosé a főérdem ezen tanácskozmány létesítésénél. — Az ily tanári értekezletre az indítást Zay gróf, az ág. hitv. evangélikus egyház egyetemes felügyelője adta, a ki is 1841-ben zay-ugrócezi várába hívta meg az ő egyházának egyházi és iskolai főembereit, nevezetesen minden egyes gymnasium képviselőit. Ezen tanácskozmányok gyümölcse volt a Zay-Ugrócezi iskolák tanszervezete, tanrendje s azon az egyetemes gyűlés által is elfogadott törvényszerű intézkedés, a mely szerint minden ág. h. ev. közép és főiskolának tannyelve a magyar. — Az itt egybegyűlt tanférfiak megállapodtak abban, hogy ha a földrajzi távolság miatt nem is mindnyájan, de igen két-két kerületenként a Dunaiak felváltva Pozsonyban, Sopronban, Selmeczen; a Tiszaiak felváltva Késmárkon, Lőcsén, Eperjesen évenként tanári tanácskozmányra találkozhatnak. — A tiszaiak „Kerületi oktatói“ ülése, a melyen a lyceumok, gymnasiumok, progymnasiumok és nagyobb polgári iskolák oktatói vettek részt, nem a kerületi gyűlés helyén és napján tartatott meg és pedig nevezetesen azért nem, nehogy a kerületi gyűlésre szükséges készülődés és az azzal járó elfoglaltság ne vonja el az ily gyűlés számára szükséges időt és érdeklődést, de azért is, nehogy megzavarja az egyházi gyűléstől való függésük a tanférfiak önálló tanácskozását. (L. a Prot. egyh. és isk. lap 1846. évf. 777 l.) — A tanügynek, a tanférfiak önállósítására és tömörülésére irányuló törekvés indítá Tavasy Lajost, akkoriban a pesti evang. gymnasiumnak tanárát arra, hogy 76 meghívó levél szétküldésével kísérelje meg »a két testvérháznak két testvér felekezetei tudományos intézeteinek tanárait a haza szívében, a hazai műveltség képviselő-



három százados évfordulója bizonyára emlékezteté híveit az ő reformátori szellemében való életre s így fokozólag hatott az iskola terén éppen ezen évben is érvényesült reform tevékenységre: azt természetesnek találjuk, valamint azt is, hogy ama nagy ember-nevelő, Pestalozzi születésének századik évfordulója, melyet Bloch Móricz tudós is szép cikkében ünnepelt meg (Prot. egyh. és iskolai lap 1846. 25—42 l.) sem maradt hatás nélkül. Imponderabiliák hatásáról ritkán vagyunk képesek számolni, pedig éppen ezek oly nagy hatásúak.

Jében Pesten“ egybegyűjteni oly tanácskozmányra, a mely az elhanyagolt nevelés ügyét orvosolja, a protestans intézetek eddigi elszigeteltségével szakítson, a tanintézetek czélszerűbb tökélyesbítésével és elrendezésével szolgálja az egész ország érdekeit“. (L. Prot. egyh. és isk. l. 1846. évf. 780. l.)

A fő és középtanodákhoz, úgyszintén a főbb egyházi hivatalokhoz elküldött meghívókra a beérkezett (felénél többen feleltek) válaszok a kísérletet korszerűnek, létesítését óhajtották tartják; s tényleg nemcsak nagyobb számú értekezéseket, indítványokat, melyekről a gyűlésen részint kivonatosaan tett jelentést az elnökség, hanem képviselőket is küldtek fel a tanintézetek az augusztus hó 9—11-ig tartott ülésre. A tanári gyűlésezések napjaiban, a midőn az országos tanáregyesület mellett az ev. ref. egyház tanárai külön felekezeti tanári gyűlések tartását korszerűnek tartják — tán érdekes annak közlése, hogy amaz első magyarországi protestáns oktatók tanácskozmányán mely tanintézeteket kik képviselték: az *aszódit* Koren István, a *debreczenit* Erdélyi József, a *győrit* Turcsányi János, a *gyöngkit* Losonezy László, a *késmárkít* Benedikty János, Hunfalvy János és Hunfalvy Pál, a *kövágóörsit* Király József, a *kőszegit* Turcsányi Lajos, a *künszentmiklósit* Kelemen Gergely, a *losonczi* Terray Károly, a *lőcseit* Tomasek Pál, a *modorit* Albrecht Dániel, a *mármaroszigetit* Paszthor Dániel, a *miskolczi* Papp János és Regézy István, a *nagykőrösit* Varga János, az *osgyánit* Homollay Endre, a *pestit* Teichengraeber (később Tavasy), és a helybeli oktatókar, a *pozsonyit* Michnay András, a *selmeczi* Király József és Kunczius Károly, a *sopronit* Hetyésy László, Szabó József és Tatay István, a *szarvasit* Bloch (később Ballagi) Moricz és Petz Gyula, az *újverbászit* Godra Mihály. Jelen voltak még számos nevelők és ügybarátok, köztük 52 évi hivataloskodása daczára is, a jeles *Schedius Lajos*, mint vendég pedig ott volt Podmaniczky László báró, Szeberényi János püspök. Többen távollétüket kimentették; így az egyesülés eszméjének előharczosa, Zay Miklós gróf. A főnyeremény a tudósító (T. K.) szerint „közeledünk egymáshoz, mert együtt töltött kevés napok alatt lelkesedést merítenk pályánkon haladni és nevelni az *emberiségnek embereket* és a *hazának polgárokat*.“ A következő évre tervbe vett *soproni* gyűlés, a hol a természettudósok kívántak szintén egybegyűlni — tudomásom szerint — elmaradt.

I. Mélyen áthatotta a létező iskolai állapotok tarthatatlanságának tudata az iskolaügyről komolyabban gondolkozókat. Nem volt hazánk iskoláknak, nevezetesen felsőbb és főiskoláknak hiányában. A Pesti Hírlapnak szakembere (Pa—la), ki az iskolaügyről írja tanúlságos cikkeit (L. 1846. okt. 27. stb., 768. stb. sz.) felsorolja ez iskolákat. Van egy egyetemünk Pesten, 5 akadémiánk: Pozsonyban, Győrött, Kassán, Nagyváradon, Zágrábon; néhány lyceumunk philosophiával és theologiával és a kétféle protestáns egyháznak főiskolái. Van 6 főgymnasium, s 54 gymnasium és néhány protestáns gymnasium, melyek előkészítenek amazokra.

Van vagyon is, nevezetesen van vagyona az egyetemnek; és pedig oly tekintélyes, mint kevés más főiskolának.

Az író szerint az egyetemre eredetileg fordított jezsuita vagyon a 10 milliót is meghaladja, a mely összegből ugyan öt püspökséget és káptalant állított fel Mária Theresia, de pótolta ezen levonást a szegzárdi és pécsváradi káptalannak jövedelme, úgy, hogy 1791-ben a fundus studiorumnak és az egyetemnek évi jövedelme 405,000 forintot meghaladta, a minek 5 százalékkal számítva 8.100,000 forintnyi tőke felel meg. — Tisztán az egyem céljaira, az egyetem számára elkülönült alapból fordított ezen évben 126,000 forint. Rövid idő alatt az egyetemnek évi jövedelme 1808-ban 340,000 forintra emelkedett. (L. Pesti Hírlap. Pa—la cikkét 786 sz.) S mind ennek daczára a nevelésnek és oktatásnak ügye el van hanyagolva, annak netán buzgó munkása is, még az egyes felekezeteken belül is egymástól teljesen elszigetelve.¹

II. Ezen elhanyagoltságnak és szétszakitottságnak egyik főforrása az „átmeneti“ és így *ingatag* és *jellemtelen korszak*, a melyben találjuk magunkat. A realismusnak és humanismusnak örök harszása most folyik oly élesen, hogy a humanismusnak *tekintélye* még az ifjúság előtt is anynyira meg van ingatva, hogy hajlandó elhinni azt, hogy a human műveltség haszontalanság. — Ezzel szemben a realtudományok a kenyér-tudomány jelsza-

¹ A prot. oktatók gyűlésének panasza. Prot. egyh. s isk. lap. 1846. 30. sz. 780 l.

vával tudnak hódítani, ügyvivői a tudományt az eke használatosság szempontja alá helyezik s az ifjúságot azzal tévesztik meg, hogy a többi haszontalan, az ifjú eleven szellemnek csakis méltatlan gyötrésére való. „Így keveredének egymás után rossz hírbe az ifjúság előtt a tudományok leghasznosabbjai s leggyönyörűsebbjei: így aljasodék le a mennyei származatú philosophia s majd minden szemlélő tudományok, sőt a kenyérhozóknak elismert tudományoknak is azon részei, melyek nem egyenesen az aranybányák gazdag ereire vezetőknek találtattak“.

Így érthető, hogy a különböző pályákra készülők és az azokon levők mindazt, a mi közvetlenül nem a pályára szolgál — kicsinylik, megvetik s ezért is *kedv* és *siker* nélkül ússzák meg iskolai éveiket.¹ „Szerencsétlen irány! — így sóhajt fel a tudós nevelő — mily sok jeles ifjat térítél el a valódi nemesbülés és tökéletesbülés ösvényétől s mily vészterhesen készítéd előre a humanismus és vele együtt a nemesbb realismus megszüntetésével a középkor történeteiből ismeretes vasszázadot...“²

De nemesak az eszményi irányzatú ifjú tanár, hanem a tisztai ág. h. ev. egyházkerületnek tapasztalt tanárai is panaszkodnak Eperjesen tartott oktatói ülésükön a fölött, hogy tanuló ifjaink nagyobb része föl nem fogván a humanitás eszméjét, már igen hanyagolni kezdi a latin nyelvet, úgy, hogy még az érettebbek is ritkán tudnak hibátlanul írni egy-egy körmondatot s a némettel a tudományos műveltség legbiztosabb eszközével sem tudnak elbánni.³

A „Pesti Hírlap“ tudós írója azonban nemesak a kor materialistikus, önző, csak a hasznosságot kürtölő irányában látja eme bajnak okozóját: maguk a humanistikus irány képviselői is okozzák ezen szomorú állapotot; azok t. i., kik a *classicus irodalom élő szelleme* helyett a szellemnek csak „száraz vészát s rongyos gunyúját“ nyújtják.⁴ Domanovszky Endre pedig, hallei

¹ L. *Lugossy* József valóban classicus oktatói székfoglaló-beszédének töredékét. Elmondta e beszédet 1841-ben; a Prot. egyh. s isk. lap ezt azonban még csak 1846-ban közölte 935 stb. lapjain. Az idézettek 1. 939 lapon.

² U. o. 939 l.

³ L. Prot. egyh. s isk. lap. 1846. a 777 l.

⁴ Pesti Hírlap 1846. 327 stb. l.

levéltöredékében ezen szellemtelenségnek, ezen egyoldalúságnak okát ott találja, a hol azt tényleg keresni kell, iskoláink szerkezetében, nevezetesen pedig iskoláink tanszabadságának hiányában.

„Felsőbb iskoláink jelen szerkezeténél lehetetlen, hogy mi a tudományokban, az ifjúság kiképzésében, a műveltség terjesztésében csak némi tekintetben is tudnánk valami szépet és jelest eszközölni. Miglen a német egyetemek minden tudomány és műveltség gyűlpontjai s tudományosságuk sugaraí a nagy Németország minden részeiben belevilágítanak: addig a mi felsőbb iskoláink (lyceumok, gymnasiumok) nem egyebek, mint *törpe intézetek*, hol *ugyan a folyamatot a kiszabott forma szerint be lehet végezni*; de a szellemnek magasabb szükségleteit kielégíteni lehetetlen, s *legfeljebb felületes összefüggésnélküli ismereteket lehet gyűjteni*. Ennek oka, — mint *mindnyájan tudjuk* — a rossz elrendezésben fekszik, különösen pedig az *oktatás szabadságának hiányában*.¹

Hogy az intézetek ezen szomorú állapotot létesítő *szervezete* miben áll: ezt a Pesti Hirlap tudós írója, legalább az állami intézetekre nézve, a következőkben állapítja meg. A tanárok hatóságuktól teljesen függő állapotban vannak. A kormány nevezi ki őket: de ép így el is távolíthatja e tanárokat tanzéküktől. Fizetésük azonfölül oly szerény, hogy jelesebb tehetségűek ily állást el nem vállalnak. Az állásukban levőket pedig a verseny sem buzdítja, minthogy az állam által ki nem nevezett concurráló priváttanítók nem alkalmazhatók. A verseny különben meddő is lenne; mivel az egyéniség érvényesülése ki van zárva. A „*planum studiorum*“ megszabja a tananyagot, előírja a használható könyveket s elrendeli a követendő módszert; a szigorú felügyelet pedig gondoskodik arról, hogy mindettől a tanár el ne térjen.

Ily viszonyok közt az oktatás főfeladata nem lehet egyéb, mint gépies könyv nélkülvizelés, a mely épen a gondolkodás, az ítéles, a szabad teremtés erejét nyomja el.

Az ifjak is szigorú felügyelet és fegyelem alatt állanak. A kényszerű munkát *kedv* és *hivatásérzet* nélkül végzik s a

¹ L. Pr. egyh. s isk. lap. 1846. 398 l.

vizsgálat után szerencsésen elfelejtik, a mit rosszul tanultak meg.¹

III. Az átmeneti korról adott ki nem egyenlített ellentétek, valamint a tanintézetek szervezete (szerkezeete) mellett még a tanítás *módszerében* is látják ama kor tanügyi bírálói a létező bajnak okát. Igen természetesen, mivel a módszer a kornak irányával, a tanintézetek szervezetével szoros összefüggésben is áll. Az átmeneti kor mindig *végletekben* tetszeleg s a szolgáltság elvére alapított tanszervezet gépiességet mutat a módszerben is.

A módszer *végletekben* mozog. A latin a gymnasium főtárgya; kezelésénél az *életet*, majd az ettől elvont *alakot* hangsúlyozzák és pedig mind a kettőt oly túlzottan, hogy az élet hangsúlyozásával a latin nyelv tanítása ama barbár latinságba süllyed, a mely a középkorban az élet, a hasznavehetőség szempontjából mint konyha latinság fejlődött ki, s melyet ugyanezen szempontból még a XVIII. század is használt hazánkban. A másik *véglet* pedig a latin nyelv alakjainak philologikus szőrszálhasogatására vezetett. Az első véglet megöli az igaz római szellemet és életet; emez pedig a növendékek szellemét és életét.

A dívó, túlzottságokban mozgó tanítási módszer elvezeti a tanulókat a classicusok szellemétől, valamint a szabad gondolkozástól. A latin nyelvnek, mint élő nyelvnek kultusa magyarázza meg azt, hogy az eredeti latin szerzők helyett chrestomathiákat használnak, a melyek a classicusokat megesonkítják s így róluk hű képet nem adnak, hogy nemesak *egy* szerzővel, hanem néha 3—4 görög vagy római íróval, költővel, történetíróval, bölcsészszel foglalkoznak *egy* időben s így útját állják annak, hogy akár csak *egynek* is alakja kidomborodjék. A másik irány szavakon, formákon rágódik. Philologiai szőrszálhasogatás, grammatikai pedantismus jellemzi ezt. „Ezen egyoldalú philologiai pedantismus sem a classicai régiség szellemével, sem a mai műveltséggel nem levén összefüggésben, az ifjú lélek munkásság szolgai korlátozására vezet, az ifjú lelkét nem a classicai régiség virágzó országába, hanem végtelen holt formák

¹ L. Pesti Hirlap 1846. 305 l.

zsibvásárába vezeti. „Ily módszer mellett legjobb esetben phrazis-kovácsokat s grammatistákat produkál az iskola; „a classica irodalom realis oldalait, valódi hasznait elmellőzi, az ifjúság figyelmét nem a lényegre, az ép értelemre, ép szívre, az igaz életre és status philosophiára fordítja, s míg „külsőképpen a classica tudományok buzgó barátjának mutatkozik, tényleg a belső fejlődés szabadságát gátolja. — Ezt akarják különben az iskolák egész szervezetével is a reactionnak emberei, kik az anyanyelv helyett a holtat, s a régletüntben is a holt formákat sürgetik, hogy ezzel kifárasztva az ifjúság szellemét, azt a szellemi szabadság éltető légköréből kizárják.¹

Ezen szajkós (élet nyelve) és alakiakon rágódó tanítási módnak megfelel a tanulás alakja is. Ez is végleteket mutat. Lugossy polemiája után következő hazai főiskoláinkon is itt-ott találkozhattunk az általa úgynevezett „*felolvasási rendszerrel*“ is; de leggyakrabban a *tanultatási*, vagyis találóbban kifejezve a „*magoltatási rendszerrel*“. — Az elsőt, mint a nagy egyetemeken beválót, elítéli Lugossy azért, mivel a magyar vér nem oly higgadt, semhogy ily akroamatikus előadást figyelemmel végighallgasson; de másrészt azért is, mivel ezen tanalak alkalmazása feltételezi az elemi ismereteket s azt a képességet, a melylyel a tudomány „fentebbi légköreit“ gyorsan beúntathatjuk. A felolvasási tanalak a tanítótól csakis szakismeretet tételez fel, de nem kívánja meg tőle a tanítói ügyességet, nem azt, hogy a tanítvány képzett köréhez leszállva, a tanítvány smeretei mértékének arányában alkalmazza az értelmező magyarázatot“.

Ezen itt-ott tán feltalálható, a hallgatótól túlsokat feltételező tanítási alak mellett majdnem általában uralkodik a mit sem feltételező, „legdurvább tanmód“ a „tanultatási vagy magoltatási rendszer“. Ezen tanulási mód legfeljebb scholastikus formulák betanulására alkalmazható. A tanítóra nézve *kényelmes*, őt a „szakmányosztó szerepére“ szorítja le. Tanításának támogatója nem a leereszkedő magyarázás, hanem a bot és a börtön.

¹ A „Pesti Hírlap“ Pa—la tudós szerzőjét idéztük e sorokban, kül. X. 337 lap.

S mind e mellett műveletlen szülők örömeire eredményes, a vizsgákon mutatóságra oly alkalmas. Tényleg azonban csak az emlékező tehetséget egész az elkoptatásig terheli meg, az ítélő tehetséget ellenben parlagon heverteti; úgy, hogy „e nyomorú rendszer“ igazi eredménye „*testi-lelki csenevészés*“, „*szolgalelkűség* és a *tisztességes tudományok iránti kiolthatatlan kora gyűlölet*“.¹

IV. Van a létező bajnak azonban a felhozott okokon kívül még egy mélyebb, a tudomány művelésére döntőleg kiható oka s ez a *tudománynak mint ilyennek nem becsülése, a tudomány önállóságának tagadása, eszközi jelentőségre való lesülyesztése*. Régebben az *egyház* használta fel hatalmi czéljaira a tudományt, s ma *az állam*.

Bár az egyház ezen hatalmaskodásának kora letűnt: a Pesti Hirlap nagytudományú írója és az egyetemek történetének ismerője, mégis jól tudja, hogy mindaddig, míg az egyetemek az egyház mellett önállóan léteztek — azokban a tudomány is virágzott: ellenben veszélyeztetve volt a tudomány, a mint az egy „*casta*“-ra, a papirendre bízott. A jelenben ezt az író csak „*memento*“-ként érinti.²

Behatóan foglalkozik ellenben azon veszélylyel, a mely az iskolát és általában a tanügyet azáltal fenyegeti, hogy az állam magának lefoglalja az iskolát.

Nagy baj az állami monopolium, mely szerint a kormány „*az iskolák fölötti rendelkezést általánosan, feltétlenül és kivétel nélkül akarja a neki jónak látszó terv szerint magának fenntartani*.“ Az iskola így társadalmi nagyjelentőségét, a mely az iskolát a kultura és a polgári szabadság szolgálatába helyezi, — elveszti s tisztán az állam, illetőleg az állam kormánya és ennek politikájának szolgátságába kerül. Az iskolák útján terjeszti a kormány a maga nézeteit, viszi be a köztudatba a maga czéljait s így engedelmes állampolgárokat nevel maga számára.³ Ezen czél megvalósítása érdekében 1.) függetleníti a tanerőket a nevelő családoktól, a tanítványoktól, a mennyiben a tanerők ezektől

¹ L. Lugossy beszédét: Prot. egyh. és isk. lap. 1846. 940 l.

² L. Pesti Hirlap Pa—la czikkét. 1846. 345 lap.

³ U. o. az okt. 27-iki 768. számban.

tandíjat nem húznak; ellenben 2.) teljes és közvetlen függésbe hozza a tanerőket az állam kormányától, a mennyiben a kormány nevezi ki őket, fölöttük mint status-tisztviselők fölött szigorú felügyeletet gyakorol; szabad mozgásukat a tanítás terén is teljesen megköti a megszabott tananyaggal, a megjelölt tankönyvvel s a kiszabott módszerrel.¹

A tanerők ezen függését növeli a kormány azáltal, hogy őket anyagilag is oly szerény helyzetbe hozza, hogy kiválóbb, a függetlenséget kedvelő tehetségek nem igen lépnek a tanári pályára.² Ezen személyi és didaktikai szolgátságnak igen természetes corollariuma, hogy 3.) a tanulók is szigorú felügyelet és fegyelem alatt állanak s az oktatás terén is a befogadásra, a gépi emlékelésre utaltan rá nem érnek gondolkozni s szellemi szabadságra felemelkedni.³ Az állam kormánya azonban nem elégszik meg azzal, hogy saját iskoláit helyezze atyáskodó politikájának szolgálatába; hanem 4.) a többi iskolák, illetőleg a magánoktatók tanítványait is a vizsgák és bizonyítványok útján függésbe kívánja hozni az ő közegeitől, a mennyiben érvényes bizonyítványt csak a kormány által megjelölt közintézet állíthat ki a statushivatalra, sőt a köznézet szerint még magánhivatalra jogosító bizonyítványt.⁴ E bizonyítvány pedig nemcsak az ismeret birtokára, hanem még egy külön rovatban a tanítvány erkölességére is kiterjeszkedik (a mire a külföldi megfelelő intézetek nem tekintenek) úgy, hogy a kormány intézetei útján teljesen uralkodik az ifjúság szellemi és érzületi iránya fölött.⁵ — „A magánúton elsajátított, vagy külföldi iskolákban szerzett — bár egetverő tudomány és hótiszta erköles semmit sem ér, ha a statusintézetek által kiállított bizonyítványokkal nem támogatatik.”⁶ Ezen „vizsgálati s bizonyítvány-adási rendszer tehát a tanulókat függökké teszi, a jövődjük fölött rendelkező iskolai hatóságoktól.¹

¹ U. o. a 768 sz.-ban és a 774. számban 305. l.

² U. o. a 305. l.

³ U. o. 305. l.

⁴ U. o. a 305. l. és 768. számban.

⁵ U. o. a 768. sz.

⁶ U. o. a 368. számban.

Mind ennek végzetes következménye van a tanári hivatás, valamint a tanulói pálya felfogására nézve.

A társadalomtól, a szülőktől és tanítványoktól teljesen függetlenített tanár mindinkább a hivatalnok, az óraadó állás-pontjára szállítja le önmagát. Nincs ok a versenyre, hisz rossz fizetését így is, úgy is megkapja; nincs ok, sőt alkalom sincs a tanítványok lelkével, jellemével, egyszóval nevelésével törődni; hisz csak adni a kész anyagot s ennek beemlékelt birtokáról bizonyoságot tenni a tanerő feladata. Az egész életet, a tanító egész személyiségét kitöltő szép nevelő hivatás, ezen megszá-bályozott, órákra és ezeknek előírt munkájára szorítókozó hivatal következtében kényelmes sinecurává süllyed le.²

A tanítványok pedig kényszerű befogadó munkát végeznek! Pedig „mi ölheti el inkább a tudományok szeretetét, mint a kényszerítés, a lekötöttség, bizonyos rendszer, bizonyos modor, meghatározott ember és könyv szárazságához?”³ „A kényszer súlya alatt, e korlátolt kör szorosában nem fejlődhetik ki azon szeretetteljes lelkesültség a tudományok az igazság kincse iránt, mely a szabad akadémiai élettel együtt jár. Doboghatnak-e fel kedvtől s nemes ingertől az ifjú keblek, miként ott, a hol a tanuló, midőn a főiskola küszöbét köszönti, egy szabad mozga-lom dúsz, pezsgő élet körébe lép, s vidám és kedvdús társakat lel hű testvéri összetartásra, közös nemes törekvésre az igazság és világosság utain; várhatni-e itt azon lángoló emelkedését, azon tenyészterős ihletettséget a fiatal léleknek, mely amott ezt a maga kedve s rokonszenve szerint választott, valóban tudós és e mellett érdekes, az igazságot önkeble sugallatát követve kimondó oktatók szavára megragadja?”

„Oly országokban, hol az arany akadémiai szabadság nem ismertetik, hol a főiskolák nem a tudományos kincs rakhelyei-nek s tenyészítő házáinak tekintetnek, természetes következés hogy a főiskolába lépő ifjak kedvetlenül, unalommal s némi aggodalmas előérzettel mennek mestereik ránczos homloka,

¹ U. u. 305. lapon.

² U. o. a 368. számban.

³ U. o. a nov. 5-ki 773. számban.

carcere, classificatiója elébe, melyektől egész jövőjük függ; nem pedig azon szent és lobogó örömmel, melylyel a tudományok szentek szente közelségének a lelkét ihletni kellene. Céljuk s feladatuk nem az, hogy a tudomány igazsága és világossága után előhaladjanak s talán új réseket törjenek, hanem hogy néhány évi iskolajárás által tehetséget szerezzenek keresethez, kenyérhez, hivatalhoz jutni. *Ilyen iskola nem egyéb, mint az unalmasan s kedvetlenül átizzadott iskolai pálya utolsó fokozata, nem nyit fel új életet s kört az ifjú előtt, csak az előbbi, alsó iskolai kényszernek folytatása és kiegészítése. A tanuló nem tekintetik önálló, öncélú akadémiai polgárnak*.¹

¹ U. o. a nov. 5-ki 773. sz. 301. l.

DR. SCHNELLER ISTVÁN.

Wesselényi Miklós báró ifjúsága.

(Második közlemény.)

II.

Az ifjú Wesselényi még nem volt tizenhárom éves, midőn atyja meghalt. De azt mondhatjuk, csak korára nézve volt gyermek. Lelki fejlettsége már serdült ifjúra vallott. Értelmi ereje és világossága csodálatot keltett nemesak környezetében, hanem mindenütt, a hol róla hallottak. Gondolkodásának komolysága, szívének nemessége és rendkívüli érzékenysége szeretetreméltóvá tették egész Erdélyben. Mindenki a jövő nagy emberét látta benne. Kora érettsége gondolkodásának önállóságában s függetlenségében volt legfeltűnőbb, e mellett a való élet nemesebb felfogásában s helyzetének, jövődjének tisztultabb átértésében.

Még apja életében történt, hogy Döbrentei meglátogatván Wesselényiéket: az id. báró dicsekedve említette látogatója előtt, hogy Kazinczy maga áll neki a Homerosz fordításának. Döbrentei örömét fejezte ki. A gyermek pedig kérdé: De ki is fordíthatná más Homeroszt, Kazinczynál?

A serdülő ifjak elé őt tűzték eszményképül a főúri házaknál működő nevelők, mert úgy tapasztalták, hogy sem szavaiban, sem tetteiben nem feledi soha, kinek a fia; s hogy midőn tanácsra van szüksége: első sorban a körülötte lebegő atyja szellemét kérdi, vajjon javalja-e, vagy ellenzi elhatározását. Merészen tekintett jövődjé pályájára, tehetségeinek gyors fejlődésére, a melyek mint az első meleg napsugártól érintett csirák a tavasz kezdetén, „bátor kevélységgel fejlődtek“. De apja halála megfosztá természetes gyámolától, a kinek körében, mint valamely terebélyes nagy fa árnyékában nem is érezte a nap égető hevét. Ime azonban, a villám földre teríté a terebélyes nagy fát,

s vajjon így az élet zivatarában megállhat-e? Ha tehetségeinek felső bimbai kiállják is most a veszélyt, vajjon a férfikor nyara nem perzseli-e le a gyöngye hajtásokat? . . .

E gondolatok fogamzanak az ifjú lelkében, mint „habzó elméjének zabolátlan kóborlásai“. Mással nem közölné, de Kazinczyval, a kinél „érezőbb barátira nem talált“, némi tartózkodással közleni meri. Mert az érző szívű jó barát az ő szomorúságát is elviselhetőbbé teszi. Aztán erős elhatározását, szilárd és komoly szándékát is fölleplezi.

„Szomorú az én sorsom, — írja Kazinczynak 1810. márcz. 26-dikán kelt levelében — de azért *nem csüggedek el, nem engedem magamat az orkánoktól eltiportatni*. Schillerként: a szerencsétlenségek tompuljanak meg állhatatosságomon. Egész igyekezetemet arra fogom fordítani, hogy (ha nem a magas köszirton is), de hasonló legyen élőfámhoz; segítsen a Mélt. Úr engem ezen feltételemben; légyen barátom; s hogy ha valahogy vagy az indulatoknak, vagy a fény hiábavalóságának engednék, akkor, mint Don Carlosnak marquis Posa, szólítsa nevén az én geniúsomat, juttassa eszembe atyámat és esküszöm, hogy érteni fogom“. ¹ S hogy ez nem az ifjú merész önbizalma, hanem a korán érett elme nemes nyilatkozása: íme egy adat.

Kazinczy az öreg Wesselényi halála után szerette volna nagy barátja életrajzát megírni s e czélból több erdélyi ismerősét fölkérte, hogy életrajzi adatokhoz juthasson. Többi között Laskay Sámuel is felszólítja, a ki — mint főntebb érinténk — Wesselényi ellen (legalább ha Cserey Farkasnak hitelt adhatunk) folyvást fondorkodott. Kazinczy megírta az özvegy Wesselényinének, hogy a mondott czélra Laskayt is megkereste. Erre az ifjú báró a következőleg válaszolt: „Ezen emberről (t. i. Laskayról) igen sokat írhatnék; de érdemes kívánok néhai atyámhoz lenni s a *boszuállás kívánságának még csak színét is eltávoztatom*; ama Véghetetlen Bíró el fogja igazítani; csak annyit írok tehát ezen emberről, hogy a Mélt. Úr nem jó helyt tudakozódott“. ²

Kinek nem jut itt eszébe a későbbi híres politikai- és állam-

¹ U. o. VII. köt. 336. l.

² 1810. márcz. 21-iki levele. U. o. 317. l.

férfiú nemes kiengesztelődése, a ki a Döblingbe vitt Széchenyire szórt embertelen gyanúsításokat elhallgattatni törekszik a *Pesti Hírlapba* írt cikkével, vagy a Kossuth elleni fölindulását önmagába fojtó régi jó barát bocsánata, ki az őt hidegen elbocsátó Kossuthot is kész régi meleg barátságával fogadni zsidói kastélyában? . . .

Az ifjú nemesak az elébe tűzött feladatokat végezte kedvvel és szorgalommal, nemesak az iskolában akkor tanított tárgyakból tett kitűnő vizsgálatokat: hanem az önmívelésnek is minden eszközét megragadta. Tizennégy esztendő korában p. o. már önmaga írt egy templomi prédikációt s azt el is mondta a zsidói templomban. Özvegy anyja is jelen volt és sírt örömeiben, sírt az öreg pap is. Mikor aztán kijött a templomból, a nép „összeesókolá ő nagyságát, a méltóságos tisztelendő úrfit”.¹

Ha vizsgálatot tett: arra rendesen az előkelőbbek közül számosan megjelentek. Bizonyos tekintetben ünneppé kívánták az ilyen napot tenni. S ha a meghívottak nem jelentek meg: az ifjú rokonai mellőzést emlegettek. Így 1810. szept. 9. és 10-dikén Kolozsvártt a theologiából, algebrából, historiából és más tárgyakból tett próbát. „Igen derekasint viselte magát”, írja Cserey Farkas, a ki azonban nem tudja elnyomni panaszát, hogy a fényes próbatételen oly kevesen voltak. Az épen ülésző országgyűlés rendjeinek főbjeit mind meghívta az özvegy, de csak kevesen jelentek meg; még legtöbben a szászok követei közül érdeklődtek a vizsgálat iránt.

A Wesselényi-ház rokonai „hazafi érdem“-nek fogták fel az id. báró áldozó készségét, a melylyel fiát nevelte, sőt a fiú fényes próbáit is.² Csodálhatjuk-e, hogy a hiúság ily körülmények között meg-megejtette az ifjú lelket? Ó is kifakadt, hogy „szomorú dolog, midőn egy hazának oly kevés gondja vagyon fiaira, hogy oda is, a hol a forog kérdésben, hogy következő polgárai közül, egyből, egy oly igaz fiának fiából, mit remélhet, oda is megjelenni méltónak nem tartja; mélyen sajnálom én ezt, nem annyira magam, mint hazámra nézve”.³ Mintha lassankint

¹ Kazinczy F.: Erdélyi Levelek. Nemzeti Könyvtár, XII. köt. 322. l.

² Cserey F. levele, 1810. szept. 9. Kaz. F. Lev. VIII. köt. 84. l.

³ 1810. nov. 22. írt levele. U. o. 168. l.

ébredezni kezdene benne az a tudat, hogy ő, ha apja erényeit követi, nemzetének vezéreiből közé jut, s épen ezért már ifjú korában más tekintetet kíván, mint a többi ifjak. Ez ébredező tudattal szoros kapcsolatban volt azon törekvése, hogy apja emlékét megörökítse, s hogy ez emlék folyvást előtte levén, nagy tettekre hevítse. Ifjú szívének egész érzésvilága nyilvánul e megható törekvésben, a mely öt-hat évig legkedvesebb gondja, legmelegebben ápoltt czielja.

Az erdélyi szokásra hivatkozva, azt óhajtá, hogy az apjának 1810 jan. 7-én történt ünnepélyes temetése alkalmával mondott halotti beszédek némely versekkel együtt egy füzetben kinyomassanak s közkézre jussanak. Bár szomorúan vallja be, hogy a beszédek „nem követték tántorodás nélkül azon szűk ösvényét a halotti oratióknak, mely a hízkelés és mocskolódás közt vezet“; mert míg az elsőt kerülték, közel jártak a másik hibához s a helyett, hogy az égető sebre balzsamot esepgettettek volna, újra föltépték a hegedő sebeket. Egy oly férfúnak, azon „színlés nélkül való, tántoríthatatlan hazafinak, azon erkölesiség valóságos felszentelt papjának“ érdemeit nem tartották beszédök méltó alapjának; fogyatkozásait, tévedéseit hordták fel, s így a gyászba borúltaknak vajmi kevés vigaszt nyújtottak. De nem szeretné megsérteni azokat a papokat, a kik a halotti szertartást végezték s épen ezért, ha a jelesebb magyar költők egy pár szép elegiában kifejeznék a nemzeti megilletődést, ez utóbbiak elfödnék amazok hibáit.

E mellett egy külön kápolnát kívánt építtetni apja sírhalmá fölé, a melynek emlékoszlopa hirdetné az ő hazafiságát.

Ez emlékkönyv szerkesztésére s az emlékmű tervezésére Kazinczyt kérte föl, mint a kinek izlésében föltétlenül megbízott. Kazinczy betegen veszi a felszólítást, de a gondolatot oly szépnek, sőt felségesnek találja, hogy betegségére csudatévő hatást tesz. Azonnal közli, mit itél a tervekre vonatkozólag. Szerencséjének tartja, hogy őt is részesítik a terv kidolgozásában; a legnagyobb örömmel fog feladata megoldásához. Fölkéri a legkiválóbb magyar költöket Wesselényit dicsőítő költemények írására. Ő maga az emlékkönyv elejére Wesselényi életrajzát szándékozik megírni, nagy gonddal, mint a hogy Tacitus

megírta Agricola életét; és „hogy a munka nemzetünk első poétáinak verseik mellé illjen: Tacitusnak s Plutarehnak lelkeiket“ tanulmányaiavá teszi, hogy azt a „kolozsvári két harangkongattatót megszegényítse“. A kápolnát úgy tervezi Kazinczy, hogy nyolcz dór oszlop egy sphaerai metszésű födelet tart. Azon két oszlopra, hol az istennő szobrához lép a néző: e két szó vésetnék: *virtuti, vindici*. Mert a ki Wesselényit ismerte, helyesnek kell tartania, hogy a *szelíd* és *rettenetes* fogalma össze van kapcsolva. A kápolna közepében állana egy gratia-növésű szelíd leány, domborodni kezdő mellel, asszonyi lepellel fődve, palást nélkül, bal könyökét egy vékony négyszögű támaszon nyugtatva s kezében Wesselényinek sárgarézből öntött profilképét tartva. Wesselényi képe rómaiiasan volna alkotva, meztelen nyakkal, előre fésült hajjal. A megszemélyesített *virtus* szobra Wesselényire nézne csendes mosolylyal, jobbjával pedig oly mozdulatot tenne, mintha a koszorút, a melyet tart, a képre akarná tenni. A szelíd és gyöngye leány fején sisak volna, mellet páncezél födné; egyik lábának hegye kitetszenék a szoknya alól s „taposná a vészes convulsióival küszködő kígyókat, melyek közül már csak egy kígyó élne“. A legfőlebb harmadfél láb magas pedestálon e fölírás lenne olvasható: *Néked szelíd és rettenetes istenné, ki a jóknak sérelmeiket hatalommal bosszúlod. A kora felett nagy férfiú bús özvegye s fija. 1810*.¹

Kazinczy terve teljesen megnyeri az özvegy Wesselényiné s fia tetszését, annak megvalósítását tehát egészen reá bízzák. Kazinczy szokott lelkesedésével fog a munkához, s évekig tart a tervezgetés, míg utoljára is a változott körülmények, vagy talán az ifjú ízlésének fejlődése a tervet abbahagyták. Költeményt sem kapott valamire valót a Berzsenyién kívül, mely a maga nemében valódi remek, s egyetlen maradandó emléke ez évekig tartó tervezgetésnek.

Az ifjú kegyelete később sem csökkent atyja emléke iránt. Többször emlegette, hogy nemcsak atyját, hanem jóltevőjét, barátját, vezetőjét vesztette el benne. Azonban mégis hálát ad a Gondviselésnek, hogy a csapást hamarabb nem mérte reá,

¹ Kazinczy F. levele 1810. márcz. 25. U. o. 332—335. 1.

mert így már volt annyi lelki ereje, hogy soha nem feledheti intéseit, midőn „a szépet, nagyot, jót a maga méltóságában mutatta, követésökre kényszerítette s végre bizodalját egy könnyeseppel peesételte“. Kitörülhetetlen betűkkel metszette ez intelmeket szívébe az erős fiúi szeretet. Minden eselekedetében előtte van atyja példája, a mely megszabja életének zsinormértékét. Őt választja élte örökös követőjének, hogy tetteit úgy irányozza, mintha atyja folyvást figyelemmel kísérené. „Azon fogok igyekezni, — írja Kazinczyhoz — hogy atyámnak vára-kozását meg ne csaljam s méltatlan fia ne legyek. Azon kérem az eget, hogy soha ezen indúlatot bennem elaludni ne engedje; azon kérem a Mélt. Urat is, hogy eztet elevenítse“.¹

A tizennégy éves ifjú vallomása s föltétele ez. A kegyelet melege azonban mit sem vesz az idővel. Nem hiába egész valóját betölti a gyermeknek, a férfú szívében is olthatatlanúl ég. Naplójának nem egy helye tesz erről bizonyoságot. Midőn már politikai küzdelmekben edződik; midőn a férfú ezélja mind tisztábban kialakúl előtte: akkor is oly érzékeny szívvvel gondol vissza apjával töltött utolsó óráira; akkor is oly megható kegyelettel idézi emlékébe az elválás kínos pillanatait, mintha néhány hónap választaná el attól.

Ime, 1821. okt. 25-kén ezeket írja naplójába; „Ma van azon felejthetetlen gyászos napom, a melyen tizenkét esztendeje, hogy reszkető kezeimmal kedves jó atyámnak a szemeit befogtam, melyen legjobb barátomat a halál hideg karjai tőlem elragadták, s e véletlen eset által az erős tölgynek kidőlésével a magát hozzá kapcsolt gyenge plánta gyámol nélkül maradt. Most is látom tüzet szikrázó szemeit örökre bezárva a halál halvány színeiben előttem feküdni; most is borzadva hallom a gyászos harangot és a bús halotti éneket; most is érzem azon hideg csókot, melyet utóljára nyomtam sáppadt ajkaira. Minden inaimat megrázkódtatva hangzanak füleimbe vissza kedves jó anyám keserves zokogásai s a koporsó bezárásának irtóztató hangjai“.²

¹ 1810. okt. 25. levele. U. o. VIII. köt. 141. l.

² Szilágyi id. m. 9. l.

Kazinczy nemcsak apja emlékeért, hanem az ifjú iránti nagy reménységből is, mintha csak elhunyt barátja szellemének képében szóló volna, folyvást serkenté, lelkesíté. Azonban serkentő s lelkesítő szavai között a magasztalás hangjai is hallhatók valának, a melyek nem mindig estek jól az ifjúnak. A széphalmi vezér ugyan óva intette a hiú ragyogás szeretetétől, de intésében mindig volt valami, a mi a hiúságot is táplálhatta; mert mindig érezte, hogy a Wesselényi fiára az egész nemzet szemei függesztvék. A jó tanácsokban rendkívül sok finom megfigyelés olvasható, a melyekre Kazinczyt a sivár kor s az idősb Wesselényi alapos ismerete indította. Két örvényt látott az ifjú körül, a melyek elnyeléssel fenyegették. Egyik az alacsony ragyogás hajhászata, mi szolgálalkúséget okoz. Ettől azonban nem félti. „A másik örvény — mondja Kazinczy — az excentricitás, az exaltált ideákban való élés, a simólni nem tudó feszeség — ah! a nagy Wesselényi fiát ettől az örvénytől igen is féltém“. De ott van a szelídlelkű özvegy anyja, ettől kell tanulnia az exaltált képzelődést valóra váltani s úgy élni, hogy a jók ne csak tiszteljék, de szeressék is. A józan ész ítélőszéke elé kell állítania minden czélját, minden szándékát; ezt kell minden egyes esetben megkérdeznie: javolja-e elhatározását. Lám a magyar mágnások némelyike az idegeneket segíti s megfelelkezik saját véreiről. Vajjon nem kellene-e a bárónak pirúlnia maga és minden jók előtt, ha az összelövdözött Pozsony inségre jutott lakosai helyett ezer és ezer mérő életet azoknak adna, a kik ugyan a monarchia lakosai, de nem Magyarországiéi? Nem kellene-e pirúlnia, ha felnövekedvén, úgy szólna és tenne, hogy hiú ragyogónak tűnjék fel, s csak épen ez volna czélja? Nem kellene-e pirúlnia, ha az olesó népszerűség hajhászata irányozná tetteit, a sokaság szolgáljává alacsonyodnék s annak a kegyeit keresné? Viszont az élet különböző körülményei között számba kell vennie, milyen magatartással használhat, — a nélkül, hogy a becsület ösvényéről lelépne, — a közügynek. Goethe munkáiból hoz fel példát s figyelmébe ajánja *Egmontot*. Állítsa Wesselényi a józan ész ítélőszéke elé; mit nyer az, a ki meg nem hajlik, mint Egmont s mit az, a ki úgy ellenáll, mint Orániai Vilmos. Lám — írja Kazinczy — „Oranient Alba nem tehet

a maga ideáinak áldozatává. Egmontot azzá tette, s az Egmont *egyenessége* nem használt, az Oranien *hajlásága* használ a szabadságnak“.

Ha Kazinczy hazafias tárgyáról ír, többször megfordúl előtte az a kérdés: vajjon dolgozata mint fogja Wesselényi szívét emelni. Elgondolkozik: vajjon teljesíti-e a hozzáfűzött reményeket. Még a más világon is szeretné meghallani, mint fejlenek nagy tehetségei, mert hiszi, hogy Wesselényi fénye lesz a nemzetnek. De épen ezért vigyáznia kell az ifjúnak, hogy semmi olyat ne tegyen, a mi lealacsonyítaná, mert hozzá „nem illik semmi kicsiny“. ¹ Mióta a hozzá intézett epistolát a lipesei irodalmi újságban s a bécsi lapokban is ismertették Kazinczy jó barátai: már „a külföld is vizsgaszemekkel nézi“ őt. Mennyire megghiúsítaná tehát az egész nemzet reményét, ha csak a cím és kereszt csillogása irányozná lépteit. Kazinczy óhajtja, hogy a királyi kegy fénye is ragyogjon reá, de úgy, hogy tettei önértésében találjon mégis legédesb jutalmat. ² A Gondviselés mindent megadott neki arra, hogy *nagy és tiszta* legyen. Az erkölesi tisztaság határozza meg élete alapját, e nélkül igazán nagygyá nem lehet. A hiúság csábításait feddhetetlen erkölesi érzékkel kell legyőznie. Észre kell vennie, hogy a körülötte hódolók serege nem mindig képes megítélni, mit követel a tiszta hazafiság. Önmagának kell számot adnia tetteiről: javalná-e apja, javulhatnák-e apjának igaz barátai? Ha Horatius szavai esengenek fülébe: *Vitanda est improba Siren*, megőrzi erkölesi tisztaságát. Szívére köti a széphalmi vezér a classicus írók tanulmányozását, különösen Horatiusét, a kinek műveit folyvást olvasnia kell. Így csakhamar eljő az idő, hogy tehetségeit kifejthesse s tetteivel bizonyítsa nagyra hívatottságát. Csüggednie nem szabad. De erre nincs is oka, mert „ki volt tizenhatszadik évében az, a mi a mi kedves Wesselényink?“ „Láss, hallj, tanulj mindent — mondja Kazinczy — de koncentrálj erőt s el ne szórjad. Ha ezt nem teszed, minden lévén, semmi lészesz“. ³

Az atyai barát tanácsai talán soha sem találtak fogéko-

¹ 1810. ápr. 26. levele. U. o. VII. köt. 394—396. l.

² 1811. febr. 11. levele. U. o. VIII. köt. 316. l.

³ 1815. jan. 21. levele. U. o. XII. köt. 350—351. l.

nyabb szívre, mint a Kazinczyéi Wesselényinél. Nem érdektelen ezek hatását kutatni. A távol lakó, de leveleivel folyvást hozzákapsolt mentori szellem szünet nélkül őrzi az ifjút, a ki nemcsak örömmel, de hálával is hallgatja a böles tanácsokat. Jól mondá Szemere Pál: „Ha Wesselényi teljesezésbe hozza reményeinket, az is Kazinczynek míve lesz”.¹

III.

Az ifjú báró egyénisége bizonyos vonzó erővel hatott mindenkire, a ki vele érintkezett, s a ki gondolkodásának kora érettségét, nemes szívének tisztaságát megismerte. Nagybátyja, Cserey Farkas, majd minden levelében elragadtatással szól „e gyönyörű és magasztos érzéssel teljes gyerek”-ről, a kinek deréksége s férfias erényei oly szembetűnők s naponkint erősödnek. Döbrentei is ünnepi óráknak tartja azokat, a melyekben Wesselényi társaságában lehet, mert „ég tanulni s a társaságban kellemes.” Kis János szintén úgy tekinti, mint nemzetünk jövő reményét. „Ez a szeretetreméltó ifjú — írja Kis J. Kazinczynek — ha úgy végzi, a mint kezdette, minden jók tiszteletére érdemes lesz, s mind a két haza kevélykedhetik benne.” Osztozik e véleményben Cserey Miklós is, a ki a tizenhatéves ifjúról azt ítéli, hogy „jól nevededik mind tanulására, mind érdemeire nézve; tiszta és jó indulati vannak.” „Véghetetlenül óhajt tégedet” — írja róla Kazinczynek. Cserey Miklós azt tanácsolta az özvegynek, hogy nagyon helyesen tenné, ha az akkor épen együtt levő pozsonyi országgyűlésre kiküldené az ifjút. Azonban az özvegy erre azt vetette okúl, hogy nincs kivel. Csereyvel szívesen küldené, de ő szabadkozott, hogy körülményei nem engedik. „A gyermek kapott a javalásomon — írja Cserey M. Kazinczynek — s azt mondá reája: akkor, akár mennyit kerülnék, Kazinczyt felkeresném.” „Igyekszem magam is — végzi a tudósítást Cserey M. — észrevehetetlenül behatni formálódásába; s ha a hátrábbi esztendők, a nagy világ társalkodása, az egyidejűek, a más *nem*, a politikus atyafiak, s valami olyan házba beházasodás, a hol a majmolás a virtusnál többet ér, meg nem rontják: várhatni belőle nagy embert.”²

¹ 1815. jan. 17. levele. U. o. 335. l.

² 1812. máj. 30. levele. U. o. IX köt. 485. l. XII. köt. 302., 303. l.

1812. nov. 21-én Kolozsvárra ment anyjával és nevelőjével, Patakyval, hogy nyilvános iskolában folytassa tanulmányait. Jelen volt az elú tazáskor Cserey Farkas is, s bámúlta azt a nemes lemondást, a melylyel az ifjú elhagyta gyermekemlékeinek kedves helyét, — „nem érzés nélkül, nem aluszékony hidegséggel, hanem valóságos férfiúi lélekkel.“ Felolvasta előttük Pataky, a mit az idősb Wesselényiről Kazinczynak írt. „A midőn — írja Cserey F. — apjánál emberi gyengeség, vagy ezen felül emelkedett nemes erő került elő, mindakkor szájához szorította kezemet és könnyűkkel áztatta aztat. Minő mennyei érzések éledtek akkor szívemben! Egy szóval: ez a gyerek nagyra, igen nagyra menendő gyerek és belőle nagy ember lészen.“¹

A kolozsvári iskolázás azonban rosszul kezdődött. Az ifjú megbetegedett, sárgaságba esett, s hideglelés kínoztta. Kénytelen volt tehát orvosa tanácsára visszatérni Zsibóra. A tavasszal azonban jobban lévén, folytatta a Kolozsvárott megkezdett tanulmányait, Pataky és Döbrentei társaságában. Nagybátyja, Cserey Farkas is többször meglátogatta s ügyekezett egyben-másban segítségére lenni. Ő is ellátogatott e nagybátyjához, a kft legjobban szeretett anyja testvérei közül. Cserey F. épen oly lelkesedéssel emlékezik a vele töltött órákra, mint később Kazinczy. E két jó barát, úgy szólván, versenyezett egymással az ifjú dícséretében. Kazinczynak minden sora új-új örömet élesztett a Cserey F. szívében „e jeles vére“ iránt, a ki „a minden napiságon annyira felülemelkedett módú magaviselete által“ mindenkivel megkedveltette magát. Hitte, hogy Wesselényi hazánkban tüneményes jelenség, a kinek épen ezért sok irigye van.² Azonban tévedt, midőn úgy gondolkozott, hogy az irigyek ellen épen Kazinczy levelei védelmezhetik meg az ifjút. Mint Thukidydes mondatja Periklesszel: a mások érdemeit csak addig szeretjük hallani, míg azt hisszük, hogy annyi érdemünk nekünk is van. A szertelen magasztalás tehát, nem csoda, ha irigységet keltett ez esetben is.

Az ifjú Wesselényi tizenhét éves korában testi ügyes-

¹ 1812. decz. 6. levele. U. o. X. köt. 192. 1.

² 1814. nov. 21. levele. U. o. XII. köt. 191. 1.

ségével s erejével épen annyi esodálót nyert, mint szellemi tehetségeivel. Bécsben „a esászári ló-iskolában produkálta magát lovaglásban és köz-approbatiót nyert” — írta róla Cserey F. — A főhercegek is nagyon megkedvelték, a minék híre Erdélybe is eljutott. S midőn visszajövet a Festetics gr. Georgikonát meglátogatta: hírlapjaink is magasztalva emlegették a jövő reményét, a kiben a nagy Wesselényi nádor vére lüktet. Mikor Kazinczy nála tartózkodott: ő előtte is megmutatta, mennyire haladt a lovaglásban. Bal térde sebes volt, de ez nem tartóztatta vissza, hogy a legtüzesebb paripákra is rá ne üljön. Négyet-ötöt kifárasztott, korlátot ugratott, néha kettőt is. Különösen Pajzán nevű lován tett bravouros mutatványokat, s ha nem lett volna oly mester a lovaglásban: „le kellett volna repülnie a kimondhatatlan tűzű lóról.” Mikor leszállott Pajzánról: látni lehetett, hogy a nadrágján átserkedzett vére, oly erővel szorította térdeivel a lovat.¹

Szellemi ereje nem kevésbbé esodálatos fejlődést mutatott. Nemesak tanulmányaiban haladt gyorsan; gondolkodásának önállósága is meglepő. A szertelen dicséret és magasztalás tömjénfüstje elkábíthatta egy-egy pillanatra: de józan esze már ekkor annyi jelét adta kiválóságának, a melyhez hasonlót alig találunk a legnagyobb emberekben is ily korban. Vajjon mi érdeme lehet neki, hogy Kazinczy és mások annyira kedvelik s magasztalják? Hiszen még semmit sem tett, a mi a kiválóság bélyegét hordozná magán. Irni már megkísérelte, azonban nagyon elégedetlen volt önmagával. S vajjon feljut-e bármikor is arra az érdempolezra, a hová törekszik?

E gondolatokkal vívódik a tizenhétéves ifjú s arra a meggyőződésre jut, hogy a jók őt vagy nem, vagy félreismerik. Ha érdemeink szerint becsülnek bennünket: lelki nyugodtsággal fogadjuk a dicséretet; ha pedig önérzetünk minmagunkat érdemesebbnek mutat, mint barátaink hiszik, csendes örömmel párosúl önérzetünk, a mely ez esetben még jobban emelkedik. Ha azonban kevesebbnek érezzük magunkat, mint barátaink vélik: fájdalmas érzés szállja meg szívünket. Kazinczy — így gondolja

¹ Erd. Lev. id. m. 298. l.

Wesselényi — égve égett, hogy oly ifjat ismerhessen, a ki vele a szép, jó és nagy nyilvánulásait éreztesse, s mivel ő benne mind ennek legalább *szikrája* megvan: a könnyen hevülő Kazinczy igen könnyen úgy tekinté e szikrákat, mint jól tévő melegséggel s fénynyel bíró lángokat: tehetségeit tehát fokozott arányokban nagyította képzelme s oly tehetségeket is talált ifjú barátjában, a mik nincsenek benne s fiatalságánál fogva nem is lehetnek. Pirúlva hallja, hogy őt Kazinczy a *magyar ifjúság fő díszének* tartja. „Oh barátom — írja erre vonatkozólag Wesselényi — elenyészett hazám düledékjeit könnyeimmel áztatva hagynám el szülőtte földemet, ha nemzetem ily nagyot esett és ily szegénységre jutott volna; de hála nemzetünk védangyalának, hazánk számos ifjúságában oly sok szép lelkek, bátor s kinyílt szívek s mívelt fők vagynak, hogy nem szégyenelhetjük magyarok lenni.“

Megvallja, hogy tíz-tizenöt éves korában meghaladta korát, s ha azzal egyarányban haladhatott volna a tökéletesedés felé: most már sokkal messzebb volna. De atyja halála s egy esztendeig tartó betegeskedése gátat vetettek haladása elé. Tudja, hogy erős lélek csak ép testben lakhatik s épen ezért a test edzését is egyik céljának tekinti és pedig nemcsak, mivel ez az ember egyik rendeltetése, hanem mert az ügyes test „ajánló volta nyit akárkinek is a használásra útát.“

De mégis a lélek tökéletesítése, erőinek kifejtése, erkölcsi érdemének emelése szabja meg emberi értékünket. Erkölcsi emelkedésünknek csak eszköze az ész művelése s tudományunk gyarapítása, de mégis „oly felségesek, oly szentek, hogy ezek nélkül az élet gyászos, s pályánk fény s haszon nélkül való.“ Szomorúan érzi, hogy ő még távol van attól az ideáltól, a melyet maga elé tűzött. Nem tett szemrehányást a természetnek, de érzi, hogy az ész és szív némely adományaiban hozzá mostoha volt. A mit pedig a természettől nyert, nem mind úgy fejtette ki, mint a hogy körülményei megengedték volna. „Eszem sok tehetségei — írja e szép önvallomásában Kazinczynak — még míveletlen hevernek s csüggedve nézek tudományim maroknyi voltára. A mi pedig erkölcsiségemet illeti, igaz, hogy épen megtartott érzéseimre s szívemre meglepéddel tekintek:

de principiumim megállításában s szentül való követésében mely sokszor van vezetőre, intőre szükségem.“¹

Szerencséje volt, hogy oly nevelők vezették eddig, a kik paedagógiai finom érzéket alapos tudománnyal, emberismeretel józan kritikával képesoltak össze; a kik érette tanúltak s mívelték magukat s mintegy érette éltek. Mint föntebb előadtuk, Tőkés János külföldi útazása idején már Pataky Mózes is tanította a kis Wesselényit, de nevelésének főgondozója csak 1809. őszén lett, midőn Tőkés J. a Wesselényi-házat elhagyta. Pataky M. mellett Szabó András, a jeles bölcsekedő is nevelte, tanította és pedig — úgy látszik — az iskolai tárgyakból jó-részben Szabó A. készítette el. Cserey F. ugyanis azt írja, hogy Wesselényi a legkitűnőbbben megállotta helyét a vizsgálatokon s méltán dícséretére vált Szabó Andrásnak. Wesselényi maga is bevallja, hogy neki igen-igen sokat köszönhet. Cserey Miklós is úgy tapasztalta, hogy Szabó A. nemesak finom paedagógiai érzékű, de felvilágosodott értelmű férfiú is, a ki a nemzet életéről úgy gondolkodik, mint ő, vagy Kazinczy s így épen alkalmas azt ápolni, a mit az id. Wesselényi fiába oltott. Szabó A. szintén több évig tanította az ifjú bárót s csak 1816-ban vált meg tőle, midőn marosvásárhelyi tanár és könyvtárnok lett.² Azonban mikor Pataky vezette az ifjú báró nevelését: Szabó A. inkább csak a böleselet tanítására szorítkozott, s neki köszönhette Wesselényi, hogy az önálló gondolkozásban oly kora érettségre jutott.

Pataky nemesak nevelője volt, hanem igaz szívű barátja is. Ritka, szinte páratlan viszony fejlődött közöttük. Pataky kora ifjúságában a költészetben is tett néhány próbát, azután Schiller *Don Carlosát* és Goethe *Egmontját* magyarra fordította, majd a classicus írókat tanulmányozta.³ A magyar történelemben fölötte jártas volt. E mellett rendkívül kellemes modorával mindenkit

¹ 1814. decz. 8. levele. U. o. XII. köt. 248—250. l.

² Philosophiai értekezéseit l. az Erdélyi Múzeum I. kötetében. (1814. 1815. évf.)

³ A római poézis történetei ez tanulmánya az Erd. Múz. I. füzetében (1814) 121—141. l.

bízalomra hangolt maga iránt. A kik az ifjú bárót megismerték s nagy tehetségeinek gyors fejlődését bámúlva tapasztalták, egyszersmind Patakyt is méltó dícsérettel illették. Mintha csak pótolni akarta volna azt a veszteséget, a melyet az ifjú apja halálával szenvedett: egészen tanítványának áldozta életét, eltemetve jövőjét, a melyre oly kecses reménnyel készült. Semmit nem tekintett fáradságnak, semmit áldozatnak, ha törekvése a tanítvány erkölesi értékét növelhette. Az özvegy Wesselényiné is örömmel látta, milyen önfeláldozó barátja lett Patakynak az ő fiának, s úgy vélte, ha ő is meghal, Patakynak lesz „gyámola s mindene“ az ifjú bárónak, a ki tizedik évétől kezdve a legnyíltabb bizalommal ragaszkodott hozzá. Patakynak csak azért tanult, hogy minden ismeretét tanítványában értékesíthesse, s csak arra a dícsőségre vágyott, hogy nagy embert adhasson hazájának. „Ugy hitte — írja Kazinczy — hogy ha magából kevesebbet csinálанд is felosztott szorgalma s gondjai miatt, mint különben csinálhatott volna: nyerni fog Erdély, hogy Wesselényiből többet tevé“.

A legnagyobb tapintattal egyesíté a maga személyében a jó barát és lelkes nevelő tulajdonságait, úgy, hogy „sem a tanító s nevelő nem felejté soha, hogy ő társ és barát egyszersmind s a Wesselényi személyének és születésének is tartozik valamivel, sem a társ és barát nem soha, hogy ő tanító és nevelő is, s Wesselényi is tartozik viszont neki“. Ha ki a nevelőt és tanítványt látta s a közöttük kifejlődött ritka szép egyetértést tapasztalta; úgy hihette, hogy az érettebb Póza és Carlos barátságát szemléli. Midőn 1814-ben Bécsben létük alkalmával valaki arra figyelmeztette Patakynak, hogy talán szigorúbban kellene bánnia tanítványával, Patakynak büszke örömmel csak annyit felelt: mi ketten ismerjük egymást.¹

Wesselényi egészen megérté őt. Tisztán látta, mit tett érte, mit áldozott föl kedvéért. Úgy vélte, ha a maga szárnyára kelhet: sikerül lerónia minden tartozását az iránt, a kinek szülei után legtöbbet köszönhet. Úgy vélte: megédesítheti napjait s nyugodt életet biztosít számára. „Azon szorgalommal — írja

¹ Erdélyi Levelek, id. m. 324—325. l.

Wesselényi Kazinczynak — a melyet a kötelesség egész érzése szül, s a barátság legszentebb tüzével áldozta ő magát nekem: termékeny lelkét, szép érzéseit száraz tudományokba előlte s bészárta maga előtt a szép pályát; ifjúsága rózsaoörömeit, szép ideáljai közt való élését, a dicső koszorút s a halhatatlanságot, — mind ezeket csak egy elrejtett könnyel, de nem reszkető karral vetette bé a barátság oltárán égő emésztő lángokba. Mit adhattam volna én mindezekért neki? Az egeket áldva adtam volna életemet érte“¹

Tanítványának e szoros ragaszkodását Pataky hasonlóval viszonzta. Lelki öröme túláradt, ha Wesselényi a kiválóbb emberek dicséretében részesült: ha jelleme akár a tudósokkal, akár a politikusokkal vagy alattvalóival érintkezvén, ragyogó tulajdonságaival nyilatkozott; ha azt látta, hogy a korán érett s komoly ifjú mily naiv gyermeki szívvel siet jó barátaihoz és útazásaiból vissza anyjához. Lelkesedve kiált fel Kazinczyhoz írott levelében: „Mennyi öröm egy nevelőnek növendékjében egyszerre forró szívű barátot s buzgó fiat szemlélni!“² Nem is sejtette még ekkor sem a nevelő, sem a tanítvány, hogy egymás iránti szeretetük lángja oly hamar kilobban.

¹ 1815 aug. 4 levele. A M. Tud. Akadémia kézírattárában: M. Irod. Lev. 4. r. 29. sz.

² 1814. nov. 24. levele. Kaz. F. Lev. XII. köt. 196. l.

A tibódi kettős kinszelet tanúlsága.

A Székelyföld hegyeit csaknem minden jelentékenyebb ponton olyan jármaradványok koszorúzzák, melyekről a regék és mondák világában csodásnál csodásabb történeteket találhatunk; de a melyeknek korát, származását pragmatikai biztossággal kideríteni vajmi nehéz feladat, már azért is, mert nem egyszer, miként az *Budvárával* is történt, épen a nemzeti hagyományok széttépésével juthatunk el a komoly valósághoz.

Annyit kétségtelen bizonyossággal megállapíthatónak vehetünk eddigi nyomozásunk alapján mégis, hogy a rómaiak tisztán katonai érdekből foglaltak a *Hargita*-hegység felé tért s az onnan kivezető *Görgény*, *Nyárád*, *Kis*- és *Nagy-Küküllő*, valamint a *Kis*- és *Nagy-Homoród* völgynyilatainak elzárásán túl nem törekedtek. Így a *Maros* felső völgyén *Vécs* illetőleg *Déda* felől délkeletre, *Görgény-Szt.-Imre*, *Mikháza*, *Sóvárád*, *Énlaka*, *Sz.-Udvarhely*, *Homoród-Szt.-Pál*, *Homoród-Karácsonyfalva* irányában *Hévíznél*, az *Olt* térdhajlatában helyezték el őrségeiket, melyektől 15—20 kilométer távolságban még előrsi állomásokról is gondoskodva, a *Görgény-Hargita* hegylánczát tekinték errefelé *Dacia* északkeleti geographiai határának. De csakis ezen a szakaszon, mert délebbre a katonai szempontok másként módosíták a hadi rend felállítását is s ott már nemcsak elhatoltak a keleti határszélig, de még azon is túl terjeszkedének.

Mindezt csak érintve ez alkalommal, csupán annyit akarok felemlíteni még, hogy alig 30—40 év óta kezdett ez a határvonal így kiderülni s *Neugebauer* (1847.) erdélyi körútjában *Vécs*, *Mikházán* kívül a maig rómainak bizonyított telepekből többet nem ismert. Majdnem másféltizeddel utóbb *Orbán Balázs* fáradozásai szerzek meg *Sóvárád*, *Énlaka*, *Székely-Udvarhely*, *Homoród-Szt.-Pál*, *Homoród-Karácsonyfalvánál* azon leleteket, és észleleteket, melyek a jelzett katonai őrvonal fontosabb kitűzését lehetségessé tevék. És épen azért, mert oly ritkán merül itt fel valami, a legesekélyebb leletnek is kétszeres értéket kell tulajdonítanunk, hisz ezek nélkül kevés számú felírással készleteinkből alig magyarázhatjuk ki a Székelyföld római időbeli hadállásait és közviszonyait.

Ebből a szempontból a legértékesebb leletek egyikét *Tibód* község szolgáltató Székely-Udvarhelytől keletre, alig 13 kilométer távolságban. U. is 1853 augusztusában egy nagy esőzés után Török Ferencz tibódi birtokos, (dr. Török Albert nyug. főispán atyja) udvarán két durva edény bukkant fel az elhaladó szekér nyomában. A eseléség hamarosan kiásta a fazekokat s azokban nagy mennyiségű pénzt talált. Az eset híre a régészeti leletek iránt mai hivatalnokainknál jóval többet érdeklődő hatósághoz is eljutván, a megmentett pénzdarabok csakhamar Nagy-Szebenbe kerültek, az akkori kormányzósághoz. Ott *Ackner* Mihály, a hirneves szenterzsébetfalvi szász pap és régiségtudós mindjárt kideríté, hogy két különböző időbeli kincset képviselnek a pénzek. Még maga *Mommsen* Tivadar, akkor boroszlói tanára, is foglalkozott az érdekes lelettel s meghatározása állapította meg annak tulajdonképi jelentőségét és fontosságát. Így mindenekelőtt megállapította azt, hogy a *kiásás után összekeveredett* pénzek eredetileg két edényben feküdtek egymás közelében. Az összesítés alapján 826-ra rugó éremből *Mommsen* szerint 186 kopottabb *példány* a triumviratus korából (Kr. e. 43—31) ered s *Antonius* legio-éremeivel együtt *signa incussis*, vagyis finomságot igazoló bevágással is el vala látva. Ettől a *régi*, vagyis első csoporttól különbözik a 640 drbnyi *császárkori újabb*, vagyis második csoportozat, mely *Vespasianustól*, vagyis Kr. u. 70—79-től kezdődik s *Lucius Verusig* vagyis 167-ig terjed.

A császárkori sorozatban képviselve vala *Vespasianus* 28, *Domitianus* 4, *Traianus* 4, *Hadrianus* 21, *Antonius Pius* 109, *Diva Faustina* (maior) 53, *Marcus Aurelius* 45, *Diva Faustina* (minor) 84, *Lucius Aurelius Verus* 67, *Lucilla Veri* 4 éremmel.

Mi következik most ebből a szembeállításból? nemde az: hogy a *Krisztus* születése előtti 31 év után, mert 43—31 közt vert érmekről van szó, rejthet el az egykori tulajdonos az első csoport 186 érmét; míg a második elrejtés Kr. u. 167 után kerek számban 200 esztendő múlva történhetett. Mindkét kincselésés háboruszkodás izgalmaival, vagyis a *Székelyföldön* használatos kifejezés szerinti „*futás*”-sal hozható kapcsolatba. Az első „*futás*” idejét a *Crassus* által délről a dákokig terjesztett hódítások népmozgalmával, érdek összeütközéseivel hozhatjuk kapcsolatba. Ő u. is Kr. e. 27 körül a *Balkánon* átkelve, egy csomó dák törzset az Al-Dunánál levért és megjelenésével úgy látszik, ide, Dacia hegyzugaiba elhatoló akkora réműletet támaszthatott, hogy a dáciai lakosság sietve igyekezett feltettebb holmija biztos helyre rejtésével a *Hargita* vadonjában menhelyet keresni. Csak-hogy ez a törekvés akkor is úgy meghiúsult, mint a második alkalommal, vagyis Kr. u. 167 körül.

Az első kincs elrejtése időpontját és okát tehát csak a valószínűség határvonaláig vagyunk képesek egyelőre, szigorúbb bizonyíték hiányában, megállapítani. Annál biztosabban szolgálhatunk a kétszáz esztendővel később elásott *kincs* korában Daciára nehezedett csapásokról. A *verespataki* aranybányákban 1854-ben és 1856-ban véletlenül megtalált viasztáblak többnyire keltezett adóslevelek, szerződések stb. lévén, azokból sikerült megállapítani azt is, hogy a Kr. u. 142—167 márczius 14 közti időszakból erednek. A legfiatalabb Kr. u. 167 márczius 17-ről ered, a mikor az ú. n. *markomann háború* tört. vala épen ki s rövid megszakítással 180-ig dülva a rómaiak dunamenti telepeit Daciával majdnem megsemmisíté. A háború tüze a *Kárpátok* egész vonalát a *Morva* vizétől a keleti határhegységig lángba borítá s úgy látszik *Tibódnál* is oly váratlan és rohamos vala a támadás, hogy a római telepesek alig rejtheték el drágaságaikat s menekülés közben a mindenfelől előtörő ellenség kelepeztéjébe kerülve, többé nem juthatának azok jogos tulajdonosaikhoz vissza.

Ha *Ptolemaeus* geographiai elosztását nézzük, errefelé a keleti határhavasokon kívül a *Szeret völgyén* a *szabad dákok* lesték a bosszúállás alkalmát s a markomannoktól feltűzelve, s mint jó helyismerők, a menekülés lehető útjait is tervszerint mindenkinél biztosabban elzárhatták.

Ime tehát a *tibódi* lelet két olyan catastropha tanúbizony-sága *Daciában*, melyből az elsőnél Kr. e. a III. tizedben a dákok őslakók, a másodiknál Kr. u. 167-ben a római gyarmatosok estek a támadók áldozatául.

TÉGLÁS GÁBOR.

IRODALMI SZEMLE.

Az idealismus története.

Willmann Ottó, ismert nevű jeles pedagógiai író, a közelmúlt években egy nagyobb szabású 3 kötetes művet adott ki. Címe: „*Geschichte des Idealismus*“.¹ Ebben a művében *Lange*-nak a materialismust történetkritikai alapon tárgyaló nagy műve példájára kísérletet tesz arra, hogy egy nagyobb, és pedig idealis probléma világánál tekintse át és ítélje meg az emberiség — sok tekintetben drámai jellegű — világtörténeti életét.

Szerző az idealismus történetének egységes böleseleti felfogására törekszik, szigorúan kath. egyházi alapon. Főtétele az, hogy az emberiségben valóban erős s igazán fejlődésre képes szellemi élet idealis világnézet s az azzal szervesen összefüggő vallásos érzés és felfogás nélkül nem is képzelhető. Szerző szerint „magának az emberiségnek a története egy történetfeletti realis valóságra utal s ez viszont a történelemben lesz nyilvánvalóvá“.

Idealismusnak nevezi közelebről azt a gondolatirányt, a melyben az eszmének, a mértéknek, „a formának, a czélnek s a törvénynek idealis elvei határozzák meg az isteninek az emberihez, a létnek az ismerethez s a természeti világnak az erkölcsihez való viszonyát“. Az eszmének s az idealismusnak hármas funkciója az egységnek a többséggel, a létnek az ismerettel s a természeti világnak az erkölcsivel való összekapcsolása. Az idealismus álláspontján a való világ tele van isteni czélgondolatokkal s örök javak megvalósítására irányuló törekvésekkel, miáltal a böleselet benső viszonyba lép a vallással, sőt a valódi philosophia az igaz vallással azonos. Az idealismus teljes valósága a keresztyénség s tudományos alakját tekintve: sz. Ágoston és Aquinói Tamás rendszere.

Willmann műve 3 kötetben öleli föl a világtörténelem rengeteg tananyagát, a melynek elseje az igazságnak a keleten és a klasszikus ókorban való előkészítését, másika annak az őskori és

¹ Braunsweig, 1898. s köv. (I. Antiker idealismus. II. Idealismus der Kirchenväter. III. Idealismus der Muzeit.)

középkori keresztyénségben való beteljesedését s harmadika az újabbkori küzdelmeket, mint „az igazság körüli vergődéseket” ismerteti.

Az első kötet közelebről behatóbban a görögök világnézetében foglalt idealismust ismerteti. Szerzőnk szerint a klasszikus görögség olyannyira a vallás által van áthatva, hogy alig ismerünk rá a kultúra és a művészet terén elért kiváló vívmányaira. A görög idealismus tudományos vezéralakja Pythagoras, Platon és Aristoteles, úgy azonban, hogy itt is a vallásos gondolatirány a domináló. „A theologia Platon egész rendszerének magva és koronája és Aristotelest is vallásos gondolatlemek irányítják”. Hiányos forrástanulmány s az elvi meggyőződés és szakkutatás összezavarása jellemzik i. v. fejtegetéseit. Valamivel közelebb jár az idealismus problémájához az új platonismus rendszerének ismertetésénél.

Willmann művének veleje a második kötet, mely közelebről az ó- és középkori keresztyénséget, mint az emberiség egyetemes érvényű vallását és bölceletét ismerteti. A keresztyénségben a vallás törvényszerű, mystikus és spekulatív jellege a legbensőbb harmóniává egyesül. A keresztyénség nem egy a többi vallások közül, hanem maga a vallás, a melynek universalis jellege kívánja meg a bölceletet. Benne találjuk a földinek és mennyeinek, az időinek és természetfelettinek, a történetinek az eszményinek helyes viszonyát és elvi egységét. Mert hát a szorosabb értelemben vett keresztyén gondolkodás nem csupán az üdvismeretre, hanem az igazságra általában irányul. Ebben az értelemben a keresztyénség az egész világtörténet köz- és czélpontja, s a keresztyén bölcelet az igazság után való törekvés teljessége. Az antik és a ker. bölcelet úgy viszonylanak egymáshoz, mint ész és hit, szabadság és megkötöttség, sejtelen és teljesség, előidő és valóság. Az őskeresztyén bölcelet klasszikus kifejezője Augustinus, s a középkorinak Aquinói Tamás. Ágostonban, mint legnagyobb ker. bölcelőben a legbensőbbben egyesül a keresztyénség mystikus, spekulatív és törvényszerű történelmi jellege, a kinek rendszere „valósággal az új szövetség metaphysikája”. Benne a keresztyénség substantiája valósult meg a maga egész teljességében.

A mint a patristikának Augustinus, úgy a scholastikának Aquinói Tamás, „az angyali Doctor” a klasszikus typusa. Augustinus szellemi fejlődésmenete „csupa küzdelem”, míg Aquinói Tamásnál „alles befriedet, massvoll und harmonisch”. Mindkettő a keresztyén tanfejlődés záróköve.

Már itt is kitűnik, hogy Willmann nem domborítja ki eléggé a keresztyénség idealismusának világot meggyőző és átalakító erejét. Nála az emberiség története inkább egy csendes eposzhoz, mintsem egy mozgalmas drámához hasonlítható. Ez állásponton a modern eszmevilág, a melynek a keresztyén egyházi világfelfogással

való küzdelmét a harmadik kötet ismerteti, csakis „az igazságtól való teljes eleséssel“ lehet azonos.

Közelebbről a reformáció, mint tisztán „hitújítás“ „gyökere a felvilágosodásnak és mereven önző megszakítása a történeti kontinuitásnak“. Merev kath. egyházi álláspontján érzelme sincs a szerzőnek a protestantizmus mozgató szellemi erői iránt. Mert hát „annak anyagi elve (hit által való megigazulás) megszakítja a vallás és az erkölcsiség benső összefüggését s ezzel elvágja a sociaethika útját“, s annak „alaki elve (írás) megszünteti a tradíciót, az egyházi történetet s a keresztyén ethoszt“. Ez alapon a protestantizmus Willmann szerint minden izében „történetellenes ugrás“, „a tradíció szent kötelékeinek erőszakos megszakítása“ s „a tekintélyhitelleni lázadás“. Egyedül Aquinói Tamás böleletében látja a mi Lubrichunkhoz hasonlóan az „idealizmus pozitív megújulását“, s a modern gondolkodás is a maga önállóságával s feltételhez nem kötött kutatásával „csupa önámítás“. *Janssen legújabb dogmái történetírása* vesztegette meg Willmann nagyszerűen idealista felfogását az egészben és a részletekben.

Ugyancsak mostohán bánik el a szerző a modern bölcselőkkel is, a kiknek még erkölcsi érzületét is kétségbe vonja. Egy Cartesiuszt és Leibnizet még megtudja érteni, mivel a tradícióból merítenek, de felette méltatlanul ítéli meg Spinosa „felvilágosodását“ és Kant „autonomizmusát“, s a Kant-Fichte-féle morál „atomizmusát“. Valamivel méltányosabban jár el a modern német klasszikus költészettel, a jog- állam- és társadalomtudományokkal, s a történeti nyelv- vallás-, és bölelettudományokkal. Az egyházhoz és annak tradíciójához való egyoldalú csatlakozásában örömmel üdvözlö a XIX-ik század világnézetét, mint „az idealizmus megújulására“ irányuló törekvést. Így fogja föl a böleletnek új, scholastikai megifjodását is.

Szép és elismerésre méltó szerzőnek az a felfogása, hogy az „ideális elvek képezik a tudomány életerejét s a szociális erőforrásokat“. De már helytelen az, hogy a középkori katholicizmus kényszerzubonyába szorítja az egész világtörténetet, a mi más szóval kifejezve azt teszi, hogy szerző nem tud különbséget tenni lényeg és jelenség, szellemi substantia és emberi felfogásmód között. A szerzővel minden elismerésünk mellett is teljesen ellentétben tudjuk magunkat középkori egyházas világfelfogásában, a mi rendkívül szűkre szabja az emberiség szellemi haladását és fejlődését, s abban az ember tevékeny szellemi részvételét.

Eperjes.

Dr. Szilávik Mátyás.

Verseghy Ferencz élete és művei.

Irta dr. *Császár Elemér*, Budapest. A Magy. Tud. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottságának kiadása 1903. VI., + 334 l. 8° (V arczképével.)

Verseghy Ferencz irodalmunk azon munkásai közé tartozott, kiknek érdeme inkább munkásságuk hatásában, mint eredeti műveik abszolút becsében keresendő. Sokfelé irányuló és alapos tanulás útján fejlesztett képességeit egész életében, mindig annak szentelte, hogy eszméket terjesszen, izlésünket nemesítse és ezáltal művelődésünket emelje. Kora tudományos gondolkodásának színvonalán állott és az volt a fővágya, hogy minél többen emelkedjenek erre a magaslatra. A hol elfogultnak mutatkozik, mint egyes nyelvészeti kérdésekben, ott is jó szándék vezérli. Általában mondható, hogy nemes célt szolgáltak világpolgárius eszmékben gazdag művei, melyekben a műveltebb nyugat példájára a haladás eszméinek iparkodott híveket szerezni. Majd könnyebb, majd nehezebb formában, versben és prózában, mulattató és oktató előadásban hirdette elveit és törte az utat a nemzeti művelődés későbbi bajnokai számára. Mint költő nem volt a feltalálás mestere, de a teremtő képzelet hiányát pótolni igyekezett az alakítás művészetével; mint tudós sem mindig eredeti, de a legjobb forrásból merített gondolatokat olyan formában tudta előadni, melyért elismerés jár neki. Különben egész működésének hivatászerű bélyege is indokoltá teszi érdeklődésünket irodalmunk múltjának e kiváló alakja iránt, úgy, hogy Császár Elemér egyáltalában nem végzett haszontalan munkát, mikor olyan részletesen foglalkozott vele. Sokféle íratái között számos ugyan az olyan is, mely nem tartozik szorosan az irodalmi kritika ítélőszéke elé, a melyek tehát kevésbé érdeklík a nemzeti lélek bűvárát, de felemlítések a kép teljessége kedvéért nem volt helytelen. A lelkiismeretes gonddal összeállított és írt életrajz időrendben haladva ismerteti és méltatja Verseghy terjedelmes írói működését s rögtön kimondható, hogy mint költőről és aesthetikusról, mint predikátorról és nyelvtudósról egyforma avatottsággal emlékezik.

Költői munkásságának hármias irányáról: a lirairól, a epikai-ról és drámairól szólva szépen és meggyőzően mutatja ki, hogy mennyiben eredeti az, s a hol idegen hatásokat látunk, ezek honnan valók, milyen mértékben jelentkeztek és hogyan módosultak. Mert tudnunk kell, hogy Verseghy költeményei csak kis részben eredetiek, míg nagyobb részük szabad átdolgozásnak bizonyul a közelebbi vizsgálat folyamán. Így lírai verseiről kitűnt, hogy azok részben Horatiusra, részben Lessing, Gleim, Kleist és Bürger költeményeire utalnak, mint forrásra.

Az átdolgozás révén azonban rítkán vesztenek e költemények eredeti szépségükből, a mi a fordító, illetőleg átdolgozó részéről

minden esetre nagy ügyességre és határozottan költői lélekre vall. A classicus formájú költemények haladást jelentenek az elődök munkáihoz képest; „magyar szellem van bennük és ha nem is mindig, legalább legtöbbször erő is.“ Lirájának német eredetű részében a szerelmet éneкли: könnyedén, zengzetesen és költői bájjal. Eredeti versei közt főhelyen az elmélkedő tárgyúak állnak, nem amnyira formai szépségük, mint inkább a gondolatok ereje által jeleskedvén.

Epikai művei közül a Toldy kiadásából ismeretes *Szentesiné, Györgyiné* és *Örömfői Tamás* címűeken kívül főleg *Rikóti Mátyás*-sal foglalkozik részletesebben a szerző. Utóbbiról kimutatja, hogy a költőnek a komikus eszelekvény által elért szatirikus czélzaton kívül nem kevésbé jelentős és félreismerhetetlen czélja: a maga aesthetikai elveinek fejtegetése. Itt kell megemlékeznünk arról is, a mit Verseghy regényeiről ír Császár. Egyebüitt is érdekesek és tanulságosak a könyv lapjai, ez a fejezet azonban különösen figyelemre méltó, mert eddig, mint a szerző is hangsúlyozza, senki sem foglalkozott tüzetesebben Verseghy regényírói jelentőségével. Pedig *Kolomposi Szarvas Gergely, Gróf Külneki Gilmeta, A természetes ember* és *Vak Béla* becses alkotások. Nem ugyan abszolút értelemben, de mint szépprózánk multjának olyan lánczszemei, melyek egy bizonyos időpont művészi törekvéseire hivatvák világot vetni. Az első csak próbálkozás a széppróza terén; a második egy kissé torzított korkép, melynek alakjai a XIX. század elejének úri társaságából vannak véve; a harmadik regény, helyesebben utopiának nevezhető. De nem eredeti. Motivumaik Rousseau Emilje, Voltaire L'Ingenu-je és Bernadin de Sain-Pierre-nek La chaumière Indienne című kis elbeszélése szolgáltatták. Jellemző természetes ember s a Külneki Gilmeta című regényekre az írónak nem amnyira a mesében, mint inkább az alakok jellemzése közben nyilvánuló felfogása. Egyenlőséget és testvériséget hirdet s „kivánja, hogy a mint ember és ember között chemiaillag és fizikailag nincs különbség, ne legyen a társadalomban és jogban se.“ A negyedik regénynek az kölcsönöz némi jelentőséget, hogy az első komolyabb kísérlet a történelmi tárgyú regényírás terén. A színműírással is megpróbálkozott Verseghy. Idetartozó darabjai a korabeli színügyi mozgalmakkal függnek össze. Ugy látszik, ő is kiakarta venni a maga részét az úttörés fáradaimaiból s egy eredeti s négy fordított darabbal gazdagította az akkori szegényes műsort. Eredeti darabjánál, melynek csak czíme maradt ránk (Szétsi Mária), fontosabbak fordításai. Ezek között is *A szerelem gyermeke* (Kotzebue után) nevezetes főleg, az átdolgozás jellemzetes voltánál és annál a körülménynél fogva, hogy egyes alakok rajzában már itt feltalálható a későbbi népszínmű csirája.

A költő Verseghyn kívül nem kevésbé érdekes Verseghy az aestetikus és nyelvtudós. Első minőségben írt dolgozatainak nagyobb

része majdnem szó szerinti fordítása Sulzer Theorie-jának, a *Mi a' Poézis* című értekezésben azonban már eredeti gyakorlatok is akadnak. Fő érdeme e dolgozatoknak, hogy segítettek elterjeszteni nálunk is a haladottabb külföld tudományos elmékedéseinek eredményét.

Mint nyelvtudósnak Révaival voltak heves tollharezcai. Azon vitatkoztak, hogy mi a nyelv ügyében a főbíró. A *régiség*-e, mint Révai hirdette, vagy a *közszokás*, a hogyan Verseghy állította. A vita több kérdésre is kiterjedt, de az ik-es ragozás és a jottista írásmód győzelme az irodalmi köztudás előtt minden irányban Révainak juttatta a pálmát, holott a zászlót — mint Császár helyesen mondja — tulajdonképen Kazinczy vitte diadalra. Nyelvtudományi munkásságának legeredetibb és legértékesebb terméke *A' Filozófiának talpigazságaira épített felelet* . . . Megírására a Nemzeti Múzeum pályakérdései szolgáltatták az alkalmat. Nevezetes e mű, mert bár gyakorlati következtetései csak kis részben bírkóztak meg az idők szelével; bölesészeti alapvetése még soká fenn fogja tartani Verseghy nevét. Vezető gondolata a *humanitás*, melynek elérésére legfontosabb eszköz, mint gondolataink és érzéseink tolmácsa: a nyelv. — E sokoldalú és problematikus értékű munkásság eddig ismertett részét teljesen a maga lábán állva vizsgálta Császár. Főforrásának (Sághynak) felhasználásában is annyi önállóságot tanúsít, hogy műve minden tekintetben az eredetiség színét viseli. A továbbiakban, mikor Verseghynek a helytartótanács szolgálatában töltött éveit s a klerussal való együtt működését tárgyalja, szintén maga jár utána az adatoknak és saját tudása alapján ítél. Kivétel csupán az a rész, hol a zeneszerzőről szólva Bartalus és Négyesy munkáira támaszkodik; továbbá az énekek zenei méltatása, melyet mint nem az irodalmi megítélés körébe tartozót — egy szakember — Baumgartner Alajos dolgozott ki. Ez a rész azonban csak egy pár lap.

A szorosan vett életrajzi adatok ismertetését mellőzve, a fenti vázlatos kivonat alapján is mondhatjuk, hogy Császár Elemér derekasan oldotta meg feladatát. Könyve irodalmi és történelmi háttérnek helyesen rajzolt képével, főalakjának tudással és gonddal írt rajzaival, egyike a jobb életrajzoknak. Minden megvan benne, a mit egy szépen és okosan megírt irodalmi életrajztól várunk. Pontos utánjárás az adatok megállapításában, széles látókör és biztos ítéletek az egyes művek elismerése közben, jártasság és kellő tapintat a források felhasználásában s a mi fő: nemcsak azt tudjuk meg művéből, hogy milyen helyet foglalt el Verseghy kortársai között, de azt is, hogy mennyi haszon háramlott munkásságából az utókorra. Egyes észrevételek természetesen, mint minden művel szemben, itt is felhozhatók. Ezek azonban jobbra subjectiv jellegetűek. Így: kissé erőltetettnek látszik az az egy pár sor, mikor Császár olyan nagy jóakarattal védi Verseghy elvtagadását (108 l.), valamint az a jegyzet, melyben a Külneki Gilmeta című regény tárgyalása közben kizárt-

nak tartja a francia forrást (294 l.). A jóhangzás érdekében — nyelvi szempontból — kifogásolhatók az ilyen alakok: *fölfödözése*, *fölfödözött*, *fölfödözöt*, (204 l.), *fölnött* (311 l. kétszer.) *fölyött* (321, 349 l.), *legfölsőbb* (369 l.), *fölfödözte* (206, 298 l.), *fönsöbbségének* (177 l.) stb. Úgy látszik, szerzőnek tetszettek ezek az ö-ző alakok, legalább ezt mutatja az a körülmény, hogy a feladat-ot is mindig föladat-nak írja. Következetlenségbe csak a perdül használatánál esik (290 l.), de a 366 lapon már ez is így olvasható: *pördülő*. Értelemzavaró sajtóhiba a 179 lapon: folytán h. folyton. Tollhiba a 91 lapon: ha nem volt hiba is e. h. ha nem volt is hiba; ilyenek tekinthető, de már feltűnőbb, hogy Marczibányi helyett következetesen Marczibány-t ír (V. 264, 271 l.).

Ezek a megjegyzések azonban Császár Elemér érdemét nem csökkentik. Derék munkájának folyamatos és emelkedett előadása külön is dicséretet érdemel.

Baros Gyula.

Stein L., Die sociale Frage im Lichte der Philosophie.

Vorlesungen über Socialphilosophie und ihre Geschichte. Zweite verbesserte Auflage. Stuttgart Enke) 1903. 598 lap. Ára 16 márka.

Stein Lajos tudós hazánkfia, a berni tudományegyetemen bölcselőtanár s a külföldnek igen előkelő bölcséleti írója. A műnek első kiadása 791 lapon 1897-ben jelent meg. A második kiadásban tömörebb szerkezettel és összevont előadással van dolgunk. Előadásának élénksége, sőt néha tárezszerű tetszetősége igen nagy olvasó közönséget szereztek a műnek. Előszavában maga említi, hogy már 1899-ben orosz és 1900-ban francia nyelvre is lefordították. Méltó kiegészítője e műnek „An der Wendé des Jahrh.“ és „Der Sinn des Daseins“ cz. kulturbölcséleti rajza.

Negyvenegy előadásban helyezi a sociális kérdést bölcséleti megvilágításba, úgy azonban, hogy a társadalmi eszmék történeti fejlődését s a társadalom jövőendő fejlődése irányát is felöleli. A rengeteg irodalmat esaknem a maga egész teljességében dolgozta fel, s a 2-ik kiadásba a spanyol, hollandi, orosz és magyar sociologiai irodalomra is volt tekintettel. A magyar írók közül névleg megemlíti Pauert, Pulszkyt, Piklert, Bodnárt, Jászt, Tegzét, Révaít, Körössyt, Törököt és Schwarzot. A 2-ik kiadást Spencer Herbertnek, a nagy angol bölcselőnek ajánlotta, a kivel különben az evolutio alapfelfogására nézve teljesen egyetért s mindössze az ember egyéni és társas természetének kidomborításában térnek el egymástól.

A sociális kérdés a társadalmi béke problémájával kapcsolatban új meghatározása az emberi együttélés és együttműködés formáinak abból a czélből, hogy a társadalom különböző tagjai lehető

békés egyensúlyba jussanak. Szerző az ú. n. társadalmi optimizmusnak a híve, mely az embertypusnak magasabb physikai, sociologiai, értelmi és vallásos-erkölcsi képzését és emelését czélozza. Ez magyarázza meg azt a körülményt, hogy Stein társadalmi bölcsellete egészében és részeiben egységes, tömör, rendszeres és meggyőző, mivel egyszerű szilárd alapokon nyugszik.

A sociális kérdés megvizsgálásánál hármasszempontból indul ki: nevezetesen vizsgálja minden emberi közösségnek eredetét s így szól az I. szakaszban a közösségi és társas életünk ősi alakjairól, azután ismerteti a sociális szervezetek kifejlődésének történetét, vagyis adja a II. szakaszban a társadalmi bölcsélet történetének vázlatát, végül megrajzolja a társadalmi kérdés és a sociologia mai állását, vagyis lerakja a társadalmi bölcsélet rendszerének alapvonalait. Műve 3 szakaszában keresi tehát a sociális kérdés eredetét, ismerteti annak történet-irodalmi fejlődését és fölépíti annak mostani rendszerét. Az egyes történeti mozzanatok, társas intézmények, s írók és rendszerek kritikai méltatása szerző művének egyik legönállóbb és legbecesebb részlete, s a szerzőnek óriási tananyaga feletti teljes történeti és irodalmi tájékozottságáról tesz bizonyosságot. Jól mondja a szerző, hogy a socialismusban „egy új élettartalomért és világnézetért való küzdelemről“ van szó, a melylyel a jelenkor bölcséletének is foglalkoznia kell. A bölcsélet feladata, hogy maga is a sociális eszmék tisztázásához hozzájáruljon, a mint hogy a sociologia is, mint önálló tudomány, kiválóan bölcséleti jellegű tudomány. — Műve I. szakaszában a közösségi és társadalmi életnek stabilis (állandó) és labilis (változó) ősalakjait vizsgálja, a mint azok természetes fejlődés útján a családban, a tulajdonban, a társadalmi fokozatokban, majd az államban, a nyelvben, a jogban, a morálban, a művészetben, a bölcsletben és a vallásban kifejezésre jutottak. A társas formák kifejlődésének ismertetésénél Stein az ú. n. psychogenetikum módszert követi, s úgy találja, hogy az egyén és a társadalom közötti viszony ősrégi kérdése mindinkább sociologiai alakot ölt. Az emberi természet társas oldalának kifejlődése folytonosan emelkedőben van. Önállóságunk emelkedésével a gondolkozás saját magunkról lassanként kiterjed a családra, a törzsre, a vidékre és népre, míg végül a sociologiai csúcsig, az emberiségig emelkedik. Társadalmi életünk alakulásának az a fajtörténeti ismétlődése az egyénben minden atavistikus visszaesések daczára kizárólagos emberi sajátosság, mivel az állatoknál társas életi evolúcióról szó sem lehet.

Könyve II. szakaszában „a socialphilosophia vázlatát“ adja, a 2-ik kiadásban is túlnagy részletességgel ismertetve a socialis eszmék kifejlődését és irodalmát a legrégebb socialbölcséleti kísérletektől egészen a legújabb időkig. Platontól Marxig és Lassale-ig egyenként ismerteti e mozgalmakat, a melyeknek vonzó, érdekes és

tanúságos fejtegetései akár külön könyvet alkóthattak volna. Az adatok roppant bősége szinte imponál az olvasónak s mély betekintést nyújt a socialis kérdés rendkívül nagy múltjába.

A műnek III. szakasza „a társadalmi böleselet rendszerének alapvonalait ismerteti. Itt egyenként méltatja az egyént, a társadalmat, az államot és a tulajdout, mely utóbbinak socializálás útján „belső ellentmondásait“ is igyekszik eltüntetni. Nem a socialis forradalom, hanem a socialis reform a jelszava, vagyis megbékéltetése a collectivismus és az individualismus ősrégi ellentéteinek. Socializálás alatt pedig érti azt a fejlesztést, a melynél fogva az egyén a társadalmi nagy közösségnek, tehát mint rész az egésznek minél világosabb tudásával telik meg. Ez pedig csak úgy lehetséges, ha az embernek egy új typusa keletkezik, a melyet Stein „socialis embernek“ nevez. Majd a „jog, a vallás, a morál és a nevelés socializálására“ tér át a szerző, a mi a jog- és kulturállam hathatós közreműködése nélkül képzelhetetlen. Közelebbről a jog socializálásának alapelve az legyen: lehető legnagyobb egyéni szabadság nagy gazdasági arányossággal és jogi egyenlőséggel. Socializálnunk kell az egész társas-léggkört, s így magát a vallást is, a hol a keresztyénségnek a Krisztusra s a zsidóságnak Ezsaiásra és Mózesre kell visszamennie. Az isten előtti egyenlőség s a testvériség tekintetében a biblia a világ legdemokratikusabb és legsocialisabb szellemű könyve. Majd a socialis ethikánál az általános jólétet s az összesség lehető legnagyobb boldogulását hangsúlyozza, míg a socializált tudomány és a fejlődés elmélete a leghathatósabb fegyver a socialdemokratia tévtanai ellen. Végül a nevelés socializálására vonatkozólag azt tartja, hogy legyen az módszerénél fogva kísérletes és céljait tekintve socialis.

Egyik legszebb és legönállóbb szakasza az örök békéről és a socialis optimismusról szól. Itt Stein helyesen utal arra, hogy a Schopenhauer-Humboldt-féle pessimismus a gyöngye vagy beteg emberek és társadalmak sajátja, míg az egészséges és erős emberek és társadalmak szabály szerint csaknem kivétel nélkül optimista gondolkodásuak. A fejlődésnek és a haladásnak erő, egészség és a jövő iránti bizalom lévén legfőbb rugói, a társadalmi optimismust feltétlenül jogosult világnézetnek kell vallanunk az egész vonalon. Ennek irányító alapeszméje pedig az ember hatalmának a természet fölött való szakadatlan gyarapodása, a minek következtében az egyén és annak nagy közösségei, a nemzet és emberiség közötti nagy érdekellentétek is lassan megszűnnek. Nagy a valószínűség, s ebben erős meggyőződéssel bízik is a szerző, hogy az emberek a „socialis kiválás“ következtében egyfelől physikailag tökéletesedni, másfelől az egyház, állam, művészet, tudomány és nevelés társas irányú javulása által értelmileg és erkölcsileg emelkedni fognak, s hogy

biológiai és intellectuális-morális evolúciónk együttesen fog végbe-menni. A távolabb jövő nemzedékei magasabb rendű typushoz tartozó szociális emberek lesznek, a minék folyamata feltartóztatlan.

Melegen ajánljuk kiváló hazánkfia testes művét olvasó közönségünk szíves figyelmébe.

— k — s.

KÜLÖNFÉLÉK.

Bocskay szabadságharcza történetéhez.

Épen 300 esztendeje, hogy Bocskay István Magyarország szabadsága megmentése érdekében kardot vont és azt addig hüvelyébe vissza nem tette, míg az 1606-ban megkötött bécsi békében országa és nemzete régi jogait nem biztosította.

E szabadságharcz emlékei reánk nézve most kétszeresen becsek és actualisak. Ezekhez kívánok adalékokkal járúlni.

Bocskay levelezésének egy része a Történelmi Tárban jelent meg Szilágyi Sándor közlésében, s más része újabban a Károlyi Árpád szerkesztésében megjelent Magyar országgyűlési Emlékekben. Leveleinek nagy része a Felvidék levéltáraiban várja a kutatót. Bars vármegye levéltárából jegyeztem ki magam is néhány levelet, melyek a fölkelés történetéhez némi adatokat szolgáltatnak.

Bocskay fegyvereit kezdettől fogva szerenese kísérte. 1604. november havában diadallal vonul be Kassára s az 1605. év első napjaiban már Felső-Magyarország nyugati megyéiben lengenek zászlai. Januarius 14-én kelt levelével felszólítja Bars megyét, sorakozzék zászlaja alá.

A felhívó levél, melyet a megye közgyűlése januárus 29-én tárgyalt, s hiteles másolatát az 1605-iki jegyzőkönyvébe iktatta, így szól:

I.

Stephanus *Botskay* de Kys Maria, dominica miseratione Princeps Transsylvaniae, partium Regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes etc. Reverendissimi, Reverendi, Magnifici, Generosi, Egregii

et Nobiles Domini, Amici nobis observandissimi, Salutem et benevolentiae nostrae commendationem.

Nyilván lehessen pedig Kegyelmeteknek több keresztyén atyánkfiaival együtt nemzetségünknek régi szabadságáért miképpen indultattunk fel és minemű előmenetekkel látogatott legyen Isten ez ideig bennünket. Mivelhogy pedig ez dolog annyira ment Isten akaratjából, hogy hadaink immár Kegtek felé közelgetnek, nehezen kételkedünk, hogy sokan kegtek is úgy, mint igaz Magyarok hozzánk és Nemzetségünkhez jó akarattal nem volna; mindazonáltal akarom mégis kegteket levelünk által megtalálni, hogy ha kik tőlünk idegenek volnának is, értvén jó akaratunkat az közönséges jóból magokat ne vonogatnák és magok kárt magoknak ne tennének. Kérjük azért fejenkint szeretettel és intjük kegteket, hogy kegtek úgy mint igaz Magyarok ilyen jó indúlatból ne vonogassa magát, sőt közönségesen egygyütt velünk serkenjen fel immár kegtek is és tekintse Nemzetségünknek sok időtül fogván való sulyos igáját, vegye eszében kegtek minden szabadságunknak megromlását és hazánknak naponként való pusztulását és vesse le nyakárul az kemény igát, melyben Isten után kegteknek mostan jó módja vagyon, csak kegtek az mi kapitánunkkal Rédey Ferentzczel értsen egygyütt, elhívén kegtek bizonyosson, hogy valamiből és valamikor kívántatik mi is minden segítséggel s oltalommal leszünk kegteknek. Végezetre nem csak assecurálunk mindenkit jószága, szabadsága és minden marhája felől, sőt annak fölötte minden jó akaratunkat ajánljuk kegteknek. Ha peniglen kegtek ez közönséges jóban velünk egygyütt nem akar érteni, mi mind Isten s mind pedig ez világi emberek előtt ment emberek leszünk, hogy nem mi, hanem kegtek maga leszen az magok romlásának oka, mert mi általán fogva, hogy az alkalmatosságot kezünkből ki nem botsáttjuk, hanem continuálni akarjuk dolgunkat, Istent segítségül híván.

Dominationes Vras bene et feliciter valere desideramus.

Datum in Civitate nra Cassoniensi die 14. Januarii 1605.

Stephanus Botskai.

Michaël Káthai.

II.

Boeskay elküldötte Barsmegyébe kapitányát, Rédey Ferenczet, egy derék haddal. Rédey előzőleg maga is írt a megyéhez s szép szavakkal biztatja, álljon ura zászlaja alá. A levél (Protoc. congreg. com. Barsiensis A. 1605.) hiteles másolatban így szól:

Reverendissimis, Reverendis, Magnificis, Generosis et Egregiis Nobilibus dominis Praelatis, Comitibus, Vicecomitibus, Judicibus et

Universitatis Nobilium Comitatus Barsiensis etc., dominis mihi observandissimis.

Szolgálatomat ajánlom Nagtoknak, ti kegteknek fejenkint, mint Nemes Vaarmegyének. Istentől kívánom Nagtoknak és ti kegteknek országában, vaarmegyéjében, és minden és sok esztendeig való szerencsés megmaradássit.

Nagtoknak és ti kegteknek egész vaarmegyét minemű becsületes levele által találta legyen meg az én kegyelmes Urunk, az tekintetes és ngos Botskay István, az ő nga böcsületes leveléből Nagtok és kegték megérti büségesen. Az is nilván vagyon Nagtoknál és kegtéknél is az én kegyelmes Uram minemű derék haddal bocsátott légyen engem erre az földre. Annak okáért, hogy bizonyosan végére mennék, kiesodák akarnának az keresztyén Magyar Nemzet ő Naga fel indult jó akarattal egyet érteni és kik nem: azért az én kegyelmes Uram kegyes és jó akarattal való intése mellett az Magyar Nemzethez, Nagtokat és ti kegtéket kérem, mint Nemes Vaarmegyét, meggondolván szép lakóhelyeit, szép tartományit, azokban való kedves állapotit, mutassa Nagtok és ti kegték az én kegyelmes Uramhoz való hűségét és aggyon bizonyos jó választ. Tartsa meg az Ur Isten ti Nagtokat és kegyelmeteket sok esztendeig békességes jó egészségben.

Datum ex civitate Corponensi, 26 Januarii, Anno 1605.

Nagtoknak és Kegeteknek
jó akarattal szolgál

Rédey Ferencz.

III.

Boeskey Istvánt a szerencsi gyűlés 1605 ápril 20-án Magyarország fejedelmévé kikiáltotta. A győzelmes hadakozások sok előkelő férfiút szereztek meg Boeskey ügyének. Neki ajánlotta föl szolgálatát az öreg Báthory István országbíró, Rákóczy Zsigmond és Illésházy István a sok közül.

Boeskey Illésházyt kincstárnokká és a dunamelléki tartományok főkapitányává nevezte ki. Hatalma a nyugati megyék közt Bars megyére is kiterjedt, ő volt a legmagasabb forum a fejedelem nevében, a mint azt a következő hiteles másolatú levele is mutatja. (Protoc. congr. com. Barsiensis. 1606.)

Magnificis Generosis, et Egregiis Dominis, Vicecomiti, Judicis nobilium necnon Universitatis Nobilium Comitatus Barsiensis etc., Dominis et Amicis observandissimis.

Köszönetemet, szolgálatomat írom kegyeteknek, mint bizott uraimnak, barátimnak. Akarom kegyeteknek tuttára adni, hogy Meskál uram az kegyetek viceispánja adá énnekem tuttomra, hogy az viceispán-ságot immár tovább nem viselhetné és le akarná tenni; minthogy pedig az kegyetek főispánja Dótzty András uram elszakadott az maga Nemzetségétül és velünk nem tart egyet, az gyűlésbe is, sem fejedelmünk, sem mi magunk nem érdemlik meg tőle, hogy csak egy levelet ír vala avagy csak egy emberét külte volna közinkbe: azért ő felsége akarattjából kegyeteknek tuttára adom, hogy ezután főispánjának Dótzty András uramat ne tartsa, se ismerje kegyetek. A főispán-ságot ő felsége maga tartja meg, míg kegyeteknek főispánt nevez. Azonban azért az mint országunk törvénye is tartja, viceispán uramnak teljes hatalmat ad ő felsége, hogy minden tisztiben eljárhasson. Meskál uramot ha megtartatja tisztibe jó, ha nem, válasszon kegyetek mást, az ki kegyeteknek tetszeni fog. Isten tartsa meg kegyeteket.

Datum ex arce Trintsinii festo Sancti Stephani 1605.

Kegyeknek szolgálja és barátja

Illyesházy István

IV.

A következő három levél a Turóczmegyére kivetett 1604-iki adópénz 3000 frtnyi hátrálékáról, illetve annak behajtásáról szól. (Congreg. protoc. com. Barsiensis, A. 1606. Hiteles másolatok.)

Egregio Hieroslao Zmeskál, Vicecomiti Comitatus Barsiensis etc., fidelis nobis sincere dilecto.

Stephanus Dei gratia Hungariae Transylvaniaeque Princeps et Siculorum Comes etc. Egregie fidelis Nobis dilecte. Salutem et gratiam nostram.

Mivelhogy a pénzre kiváltképpen való szükségünk vannak, hagyjuk azért kegyeknek, hogy az mely három ezer forint restancia adópénz kegyednél vagyon, azt minden haladék nélkül ide mi kezünkben szolgáltatassa fel kegyd, több írásunkat kegyd erre ne várja, mert mi Illyesházy urammal immár a felől végeztünk.

Datum in libera nostra civitate Cassoniensi die 6. Aprilis Ao 1606.

Stephanus.

V.

Zmeskál azonban, ki 1604-ben Turócz megye adószedője volt, a háromezer forinttal nem igen sietett, azért Bocskay a következő levéllel újra megsürgette.

Generoso Hyeroslao Zmeskal, fideli nobis sincere dilecto.

Stephanus Dei gratia Hungariae Transylvaniaeque Princeps et Siculorum Comes etc. Generose fidelis nobis sincere dilecte. Salutem et gratiam nostram.

Nilván vagyon kegdnél, hogy az elmúlt kassai gyűlésben az urakkal és a nemes országgal együtt elvégeztük, hogy a dicatorok, exactorok és egyéb privata personák, az kiknek kezéhez az nemes ország pénzei szolgáltatassanak, azok ide Kassára, az miként tartoznak, azokat az restanciákat be szolgáltatassák, avagy a hová parantsoljuk, oda aggyák, mivelhogy penig Turotz vármegyének kegdmed volt dicatora, hagyjuk és parantsoljuk kegdnek, hogy az mi leve-lünk látván, az ezerhatszáznegy esztendőbeli három ezer magyar forint restancia pénzt, mely immár kegdnél in paratis vagyon, minden késedelem és fogyatkozás nélkül agyja az mi hivünk Lölkös László kezébe, hogy mindjárt hozhassa ide az mi kincstartó házunkhoz. Secus non facturus. Praesentibus pelectis, exhibenti restititis.

Datum in libera nostra civitate Cassoniensi, die 1. mensis Junii, Anno 1606.

Stephanus.

VI.

A megbízott Lölkös László is megsürgette a pénzt a következő levéllel:

Generoso Domino Hyeroslao Zmeskal etc., Domino mihi semper observandissimo.

Szolgálatomat ajánlom kegdnek, mint jóakaró uramnak. Isten sok jókkal álgya meg kegdet. Az mi kegyelmes Urunk ő fölsége engemet Illyésházy uramhoz és több bizonyos helekre expediált vala 2 die Junii, de viszontak postája érkezék ő fölségének, ki által azt paranesollja, hogy Illyésházy uram bizott dolgot késedelem nélkül elvégezve, ő felségéhez megtérjek, de mivelhogy az Ur Istennek ostora talála elől, a mint az hova kívántatik, nem mehetek, im oda kültem azért kegdnek az ő felsége parantsolattját és intem kegdet ő fölsége authoritásával, kegdmed az ő fölsége parantsolattját megolvassván, az szerint resolvállja magát, és kegd sem napot, sem órát nem várván, jőjön ide Madatsánra hozzám, és hozza meg kegd az három ezer foréntot, jobb és könnyebb leszen kegdnek ide hozni, hogy sem mint Kassára fáradni, mert abban kegd bizonyos legyen, hogy az el nem mulhatik, és ha kegd elnegligállja, addig én Kassára nem mehetek, hanem megkönnyebbölvén az nyavalyából és eféle restanciáknak beszolgáltatásának terminussai eljövén, úgy praecedálok, az mint az ország végezesse tartja és amint ő felsége énnekem megparantsolja, ki ha megtörténik, sem ő felségére, sem

másra kegyed osztán ne vessen. Isten hozza ide kegydet jó egészségben.

Datum in Madatsian, 16 die Junii Anno Domini 1606.

Kegyelmednek mindenkor örömet szolgál

Lölkös László.

Közli: *Dr. Jászai Rezső.*

A „Történelmi könyvtár“ legutolsó (92.) füzetében *Király Pál* írja le „*Dácia történeté*“-t. A számos képpel díszített füzet a legérdekesebb olvasmányok egyike. Ott kezdi a mai Erdély viszontagságait, a hol ez a terület számottevő tényezőként illeszkedik be a világhistóriába: — Dácia meghódításánál, a rómaiak által. Mert a mai Erdély voltaképen csak akkor kezd szerepelni, a midőn a császársággá alakult római köztársaság, nem annyira hódításvágyból, mint inkább a birodalmi határok biztonsága érdekében, Dáciára is rátette a kezét, s leverte a harezias dákokat. A Decsal király tragédiája új korszak kezdete volt Dácia történetében; a római kultúra meghonosodott a mai Erdély zordon bérezei közt és *Király Pál* érdekes adatokkal bizonyítgatja, mennyire el is terjedt és meggyökerezett ez a nyugati műveltség Dáciában. A sok római lelet, a nagy városok romjai, a rómaiaktól művelt aranybányák, a katonai telepek és utak maradványai, stb., mind azt bizonyítják, hogy valamikor, másfélezer, sőt több esztendővel ezelőtt élénk társadalmi életet, virágzó kereskedelmet és ipart teremtettek a rómaiak Dáciában. Ezt az életet írja le és magyarázza igen sok képpel a tudós szerző, — oly színesen és annyi érdekes vonással, hogy nem is történelemnek, hanem szórakoztató, kellemes olvasmányrak véljük. A „Történelmi könyvtár“-t a *Franklin-Társulat* adja ki; egy-egy szám ára 80 fillér.

Az Olcsó könyvtár egyik legutóbbi füzetében (1308/9. szám) *Deák Ferencz* élet- és jellemrajzát kapjuk *Pulszky Ferencz* tollából. Sokan és sokat írtak már Deákról, de olyan közvetlenül és szellemesen még senki sem, mint *Pulszky Ferencz*. Ez a kis könyv hemzseg az intimitásoktól, az ötletektől. Az egy Kónyi Manót kivéve, a ki mindig intimusa volt Deáknak, talán senki sem ösmerte őt jobban *Pulszky Ferencz*nél: s épen mivel oly nagyon ismerte, el is tudta lesni mindama jellemvonásokat, melyek a kiváló státüs-férfi egyéniségét alkották. S ha még hozzáteszszük, a mit mindenki tud, hogy a *Pulszky*énál ötletesebb, szípkázóbb szellemű írói talentum ritkán akad, bizonyára megértjük azt is, miért oly becses, érdekes és élvezetes ez az olvasmány. — A második füzet (1310—1313. szám) *Shakespaere* leghíresebb és legkedveltebb tragédiáját, a „*Romeo és Juliá*“-t adja *Szász Károly* jeles fordításában. Ez a fordítás, mely

már évtizedek óta egyik legvonzóbb műsordarabja a Nemzeti színháznak, nem szorúl külön méltatásra és dicséretre; de mégis kötelességünk hangsúlyozni, hogy a magyar fordítás nem hullatta el az eredetinek gyöngyeit és minden tekintetben méltó tolmácsolása a brit szellemóriás örökbecsű alkotásának. — Az „*Olesó Könyvtár*“-t a *Franklin-Társulat* adja ki, s egy-egy szám ára 20 fillér.

Széchenyi István gróf válogatott munkái. A „legnagyobb magyar“-nak történeti fontosságú könyvei legnagyobb részét már csak antikvárius boltban, drága pénzen kapható ritkaságok, műveinek összkiadására pedig hosszú-hosszú idő után csak most készül az Akadémia. Annál értékesebb a Lampel-Wodianer-féle „Remekírók Képes Könyvtár“-ának két új kötete, a mely Széchenyi munkáiból felöleli a legfontosabbakat s a kitünően összeválogatott és összefüggő egészet képező szemelvényeket alapos és kimerítő jegyzetekkel kíséri. Az I. kötet a Hitel-t és a Világot tartalmazza, a II. a Stádium-ot, Kelet népét, az Akadémiai beszédek-et, a híres Blick auf den anonymen Rückblick magyar fordítását, végre függelékben Széchenyi három legfontosabb országgyűlési beszédét: a magyar nyelv ügyében, a nem-nemesek közhivatalokra alkalmazása iránt, a nem-nemesek bírhatalmi joga iránt. Bevezetéssel a nagybecsű két kötetet Beóthy Zsolt látta el, s el lehet mondani, hogy irodalmunkban még senki oly kitünő és teljes képét nem festette Széchenyi egész pályájának, mint e helyütt a mi legkiválóbb irodalomtörténésünk. A két kötet Széchenyit illető sok képpel is van díszítve: Széchenyi arcképével élete különböző időszakaiból, szülőházának képével, emléktárgyaival, Széchenyi családjának arcképeivel, sat. Az egész gyűjtemény vevői a két díszkötéses könyvet tíz koronáért kapják, mások tizenketőtért, akár a kiadó ezégnél, *Lampel R.* (Wodianer F. és Fiai.) akár bármely könyvkereskedésben.

Kazinczy válogatott munkái. A széphalmi mester óriási munkásságából a legjobbat és legszebbet gyűjteni egy kötetbe — ezt a nehéz feladatot sikerrel oldja meg a „Remekírók Képes Könyvtára“ cz. vállalatban a kötet szerkesztője, Balassa József. Ő csak azt vette fel, a mi a mai közönséget is érdekelheti, s annyit, a mennyiből Kazinczy költői munkásságát meg lehet érteni. A költeményekből teljes gyűjteményt ad, csak a töredékeket mellőzve; prózai fordításai közül az irodalomtörténeti szempontból legfontosabb „Bácsmegyei Levelei“, azonkívül egy-két aesthetikai dolgozata s az „*Erdélyi Levelek*“ egy részlete jellemzi Kazinczyt, mint prózaíró-t. A bevezetés, melyet Balassa József írt, teljes képet nyújt a nagy nyelvújító sokoldalú és korszakalkotó működéséről és a jegyzetek is kiterjednek mindenre, a mi magyarázatra szorúl. A kötet sikerült képeit Telegdy László, Bacsa András, Gergely Imre, Udvary Géza, Juszókó Béla és Löschingner Hugó rajzolták. A díszes könyv

ára 6 korona. A gyűjtemény megrendelőinek 5 korona. Kapható a kiadónál *Lampel R.* (Wodianer F. és Fiai) es. és kir. udv. könyvkeres. Andrásy-út 21.) és minden könyvesboltban.

Renaissance a dalköltészetben ez. a. *Barabás* Ábel érdekes munkát írt és adott ki (Budapesten 1904, kis 8-adr. 133 l.) Zene-esztétikai munkáknak híjjával vagyunk; évek múlnak el, a nélkül, hogy ilyen irányú eredeti munka megjelenjék. Örömmel kell fogadnunk azért ezt a munkát, mely a fenti ezímen most hagyta el a sajtó. A mű fejtegetéseiben érdekesen magyarázza a zeneművészet lényegét, a nagy zeneszerzőket s különösen a kiváló dalkötőket, kiterjeszkedvén az egész világ dalköltőire. Minket különösen két szempontból érdekelhet a könyv. Először a magyar dalról szóló fejtegetésért; másodsor, mert ez a mű foglalkozik először kritikailag Makray Lászlóval, a nemrég feltűnt kiváló dalköltővel, kit id. Ábrányi Kornél, Schubert és Schumann mellé helyezett egy tárezájában, s kit most külföldön is a legnagyobb dalköltők mellé helyeznek. E zeneszerző kritikai méltatása aktuálisvá válik az által, hogy a Rózsavölgyi-czég összes dalainak ciklusonként való kiadását megkezdte s már huszonötöt ki is boesátott. A könyv gróf Apponyi Albertnek van ajánlva; a nemes gróf tudniillik a főúri világ egyik legkiválóbb zeneértője, ő volt az, ki a halott Liszt Ferenczet védelmébe vette, mikor a magyar országgyűlésen őt megtámadták. A mű az Atheneum irodalmi és nyomdai részv. társulat kiadásában jelent meg és kapható minden könyvkereskedésben. Ára 2 korona 60 fillér.

Költők Albuma. Az újabb magyar lírának ez az egyetlen anthológiája, mely először ezelőtt tizenöt évvel jelent meg, most már ötödik kiadásban kerül a közönség elé. A szerkesztő Radó Antal, ezúttal is gazdagította gyűjteményét és az utolsó kiadás óta feltűnt jelesebb költőink közül egy sínes, a ki a kötetben helyet ne talált volna. Az előttiünk lévő kiadásban először szereplő nevek közül kiemeljük Bárd Miklóst, Csizmadia Sándort, Erdős Renéet, Harsányi Kálmánt stb., a kiknek mindegyike legértékesebb műveik néhányával van képviselve. Az anthologia ezúttal is a szokott díszes köntösből jelent meg. Van egy kisebb alakú és egy nagyobb alakú kiadás, ez utóbbi színes keretekkel; amannak ára 6 korona, emezé 10 korona. Kapható a kiadónál *Lampel R.* (Wodianer F. és Fiai) czégnél, valamint minden hazai könyvárusnál.

ÚJ KÖNYVEK.

Aigner Lajos, Ferenczy Teréz emlékezete. Egy magyar költőné élete és emlékezete. Balassagyarmat, 1903. Balassagyarmati kny. szövetkezeti. 8-r. 165, 2 l.

Biás István (i. j.), II. Rákóczi Ferencz beiktatása az erdélyi fejedelemségbe, 1707. ápr. 5. Marosvásárhely, 1903. Adi Árpád kny. 8-r. 29—36. II. (A maros-köri Dávid Ferencz-egylet kiadványa. I. sor. 3. sz.) Ára 6 fill.

Debreczen és a szatmári béke. Adalékok Debreczennek a Rákóczi szabadságharc korabeli történetéhez. A Komáromi-ház megjelölése alkalmából kiadta a „Csokonai-kör”. Debreczen, 1903. Debreczen város kny. kis 8-r. 34 l. Ára 20 fill.

Emlékkönyv (Gróf Széchenyi István —). II. évf. 1904. A gróf Széchenyiek teljes nemzedékrendi történelmével. Kiadja a gróf Széchenyi István emléke ápolására alakult bizottság. Budapest, 1903. Krammer és Erhardt kny. 8-r. 99 l. Ára 1 kor.

Emlékkönyv a nagy Wesselényi Miklós báró zilahi szobrának leleplezési ünnepségéről. Szilágy vármegye törvényhatósági bizottságának határozatából szerkesztette ifj. *Kapus Sámuel*. Zilah, 1903. Seres Samu kny. Nagy 4-r. 68, 2 l. 10 fénykép-melléklettel.

Fodor Dániel, Hadadi báró Wesselényi Miklós, a legmagyarabb magyar élet- és jellemrajza. Zilah, 1903. Seres Samu kny. 8-r. 36 l. Wesselényi Miklós báró arezképével.

Gömör-Kishontvármegye. A Magyarország vármegyéi és városai állandó munkatársainak központi bizottságának felügyelete alatt írták a Gömör-Kishont vármegyei helyi munkatársak.

Pályázat-hirdetés

a Kovács Sámuel pályadíjra.

Az Erdélyi Múzeumegylet Kovács Sámuel dési ev. ref. lelkész, mint a „Szolnok-Doboka” cz. újság volt szerkesztője, végrendeleti hagyatékából 2000 koronát örökölvén pályadíjalapúl a magyar történelemből írandó balladák jutalmazására: a megállapított és felsőbb helyen is megerősített alapító-levél értelmében pályázatot hirdet a magyar történelemből vett tárgyú ballada — vagy azzal rokon, kisebb magyar történelmi költői elbeszélés — írására.

A pályaművek idegen kézzel írva, a szerző nevét tartalmazó jeligés levéllel, 1903. május 1-jéig az Erdélyi Múzeumegylet elnökségéhez Kolozsvárra kiüldendők.

Az Erdélyi Múzeumegylet bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi szakosztálya három tagjának írásbeli bírálata alapján, kitűzött pályadíjat (2000 korona egy évi kamatját) a beérkezett pályaművek legjobbjának, ha az önálló irodalmi becsű dolgozat, megítéli s a nyertesnek a pályadíjat Sámuel-napján kiadja.

Kolozsvárt, az Erdélyi Múzeumegylet 1903. jan. 20-án tartott ig. vál. üléséből.

Az elnökség.